

DİN VE İNSAN Dergisi

Cilt: 2

Sayı: 4

Aralık 2022

Makaleler

Hatice Ögüt	Kemalpaşazade Bağlamında Ahlaki Özerklik Problemi
Murat Çevik	Taberî Tefsirinde Tîn Sûresine Dair Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme
Emine Susuz	Dostoyevsky'nin Romanlarında Tanrı ve İyilik-Kötülük Fikri
Tuba Şeyma Savranlı	Tolstoy'un Romanlarında Tanrı ve İyilik-Kötülük Algısı

Kitap İncelemeleri

Enes Alacakaya	Harun Tepe, İnsan Hakları Felsefesi
Yeşim Yaşlak	Bilal Aybakan, Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ

DİN ve İNSAN DERGİSİ

Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi

ISSN: 2980-1117

Din ve İnsan Dergisi, uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

Kapsam: Dini, İslami ve Sosyal Araştırmalar.

Yayın Dili: Türkçe, Arapça, İngilizce.

Periyod: Yılda 2 Sayı (Haziran - Aralık)

Kuruluş: 2021

Yönetim Yeri ve İletişim Adresi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Kuzey Ankara Yerleşkesi Şenyuva Mah. Seyhan Cad.
06300 - Keçiören/ANKARA
dinveinsan@hbv.edu.tr
<https://dinveinsan.hacibayram.edu.tr>

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN

Baş Editör

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut DEMİR

Arş. Gör. Ümit DÖNGEL

Arş. Gör. Münire Gözde AYGİN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Bekir TATLI

Prof. Dr. Hasan AKKANAT

Prof. Dr. Osman DEMİR

Prof. Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ

Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

Prof. Dr. Saffet KARTOPU

Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ

Doç. Dr. Musa BALCI

Doç. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ

Doç. Dr. Tuncay AKGÜN

Yayın Sekreteri

Arş. Gör. Merve ÇINAR

Arş. Gör. Fatma Zehra AYDIN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Prof. Dr. Mehmet Kamil COŞKUN

Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

Doç. Dr. Davut ŞAHİN

Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

Doç. Dr. Mustafa Necati BARIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Musa Osman KARATOSUN

Dr. Öğr. Üyesi Esmâ ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Görevlisi Abdulhekim AĞIRBAŞ

Arapça Redaksiyon

Doç. Dr. Yaşar DAŞKIRAN

Doç. Dr. Nurdoğan TÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Sema ÇELEM

İngilizce Redaksiyon

Prof. Dr. Hasan AKKANAT

Arş. Gör. Münire Gözde AYGİN

Din ve İnsan Dergisi hakemli bir dergi olup, Aralık ve Haziran aylarında yılda iki kez dijital olarak yayımlanan süreli bir yayındır

İletişim

AHBVÜ İslami İlimler Fakültesi

Şenyuva Mah. Seyhan Cad. No: 11

06300 Keçiören / ANKARA

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Anwar M. F. Mahmood (Irak)
Prof. Dr. Choi Woo-Won (G. Kore)
Prof. Dr. Dace Balode (Litvanya)
Prof. Dr. Ernest Wolf-Gazo (Mısır)
Prof. Dr. Galip Veliu (Mekadonya)
Prof. Dr. Könül Bünyadzade (Azerbaycan)
Prof. Dr. Majeda Omar (Ürdün)
Prof. Dr. Najib al-Sudi (Yemen)
Prof. Dr. W. M. N. Wan Daud (Malezya)

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

Prof. Dr. Abdurrahman Kurt (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Ali Ayten (Marmara Ü)
Prof. Dr. Ali Rıza Aydın (OMÜ)
Prof. Dr. Burhanettin Tatar (OMÜ)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Ü)
Prof. Dr. Fatih Toktaş (DEÜ)
Prof. Dr. Hakan Olgun (İstanbul Ü)
Prof. Dr. İbrahim Çapak (İstanbul Ü)
Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu (DEÜ)
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Ü)
Prof. Dr. İlhan Kutluer (Marmara Ü)
Prof. Dr. M. Sait Reçber (Ankara Ü)
Prof. Dr. Mahmut Aydın (OMÜ)
Prof. Dr. Muammer Cengil (Hitit Ü)
Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar (NEÜ)
Prof. Dr. Mustafa Tekin (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Nazım Hasırcı (Dicle Ü)
Prof. Dr. Nejdet Durak (SDÜ)
Prof. Dr. Ö. Mahir Alper (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Ramazan Ertürk (Erciyes Ü)
Prof. Dr. Öznur Özdoğan (Ankara Ü)

Prof. Dr. Recai Doğan (Ankara Ü)
Prof. Dr. Şinasi Gündüz (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Tuncay İmamoğlu (Atatürk Ü)

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Prof. Dr. A. Turan Arslan (FSMÜ)
Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Ahmet Yaman (NEÜ)
Prof. Dr. Ahmet Yüksel (OMÜ)
Prof. Dr. Cemil Hakyemez (Hitit Ü)
Prof. Dr. Fethi Kerim Kazanç (OMÜ)
Prof. Dr. İbrahim Yıldız (Atatürk Ü)
Prof. Dr. İlhami Güler (Ankara Ü)
Prof. Dr. M. Ali Büyükkara (Şehir Ü)
Prof. Dr. M. Emin Özafşar (Ankara Ü)
Prof. Dr. M. Sait Şimşek (NEÜ)
Prof. Dr. Mehmet Ünal (YBÜ)
Prof. Dr. Mustafa Kara (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Necdet Tosun (Marmara Ü)
Prof. Dr. Ömer Aydın (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Saffet Köse (İKÇÜ)
Prof. Dr. Sönmez Kutlu (Ankara Ü)
Prof. Dr. Şadi Eren (İğdır Ü)
Prof. Dr. Şamil Dağcı (Ankara Ü)
Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin (Harran Ü)
Prof. Dr. Zekeriya Güler (İstanbul Ü)

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

Prof. Dr. A. Hakkı Turabi (Marmara Ü)
Prof. Dr. Abdülkadir Dünder (Ankara Ü)
Prof. Dr. Adnan Demircan (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Ali Yılmaz (Ankara Ü)
Prof. Dr. Bahattin Yaman (SDÜ)

Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Ü)

Prof. Dr. Eyüp Baş (Kırıkkale Ü)

Prof. Dr. Fazlı Arslan (İstanbul Ü)

Prof. Dr. M. Safa Yeprem (Marmara Ü)

Prof. Dr. Mehmet Akkuş (YBÜ)

Prof. Dr. Mehmet Azimli (Hitit Ü)

Prof. Dr. Mustafa Yıldırım (NEÜ)

Kemalpaşazade Bağlamında Ahlaki Özerklik Problemi

The Problem of Moral Autonomy in the Context of Kemalpaşazade

HATİCE ÖĞÜT*

Geliş ve Kabul Tarihi: 16.10.2022 / 10.11.2022

Öz: Kemalpaşazade, Osmanlı yükselme döneminde yaşamış, zamanının dini ve fenni bilgileri özümsemiş ve kendince en doğru ahlak düşüncesini benimsemiştir. Ona göre ahlak, varlık hiyerarşisinden ve değerden bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Bu yüzden varlık hiyerarşisinin en üstündeki Tanrıya göre bir ahlak düşüncesi benimsenmeli bunu yaparken de vahiy ve Peygamber esas alınmalıdır. Fakat bu düşünce de eksik olan nokta teorinin pratiğe nasıl aktarılacağı ve bu durumun yarattığı belirsizliktir.

Anahtar Kelimeler: Kemalpaşazade, Ahlak, Ahlaki Özerklik.

Abstract: Kemalpaşazade lived during the rise of the Ottoman Empire, assimilated the religious and scientific knowledge of his time and developed a unique moral thought. According to him, morality cannot be handled independently of the hierarchy of existence and value. For this reason, a moral idea should be adopted according to God at the top of the hierarchy of existence, and while doing this, revelation and the Prophet should be taken as the basis. However, the missing point in this thought is how to transfer the theory to practice and the uncertainty created by this situation.

Keywords: Kemalpaşazade, Morality, Moral Autonomy.

* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
ogut.hatice@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6474-0687.

Giriş

Felsefe tarihine baktığımızda en temel ve değişmeyen ilkeleri bulma amacıyla filozofların öncelikle varlık meselesiyle ilgilendiklerini daha sonra ise insana yöneldiklerini görebiliriz. Bu yönelme insani eylemleri ve dolayısıyla ahlaki sorgulama konusu haline getirmiştir. Ahlaki değerlerin nesnel mi öznel mi olduğu sorgulanmış ve ahlaki ilkelerin kaynağı noktasında farklı görüşler öne sürmüştür. (Özturan, 2013, ss. 8-9) Bu konuda tarih boyunca geniş bir kesim¹ tarafından kabul edilenleri üç temel yaklaşım olarak özetleyebiliriz. Bunlar akıl, din ve toplumdur.(Özkan & Altuner, 2019)

Emile Durkheim ve Thomas Hobbes'un öncülük ettiği bazı düşünörlere göre ahlakın kaynağı toplumdur. İnsanlar tecrübelerine dayalı olarak yaşadıkları toplum içinde bir değerler sistemi üretirler. Bu değerler veya ahlaki yargılar sistemi daha sonrasında gelecek nesillere aktarılır. Bu değerler sistemi içinde doğan insanda eylemlerini buna göre düzenler.(Durkheim, 2019, ss. 161-176)

Çeşitli dini gelenekler içinde yaşayan bazı insanlar, ahlakın nihai kaynağı olarak tanrıyı kabul eder. Buna göre evrendeki hiçbir şey iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Onları nitelendiren ya da iyiyi ve kötüyü belirleyen tek varlık tanrıdır. İslam dünyasında genellikle bu görüşü savunan ve sistemleştiren Eşari kelimcileri olmuştur.(Özturan, 2013, s. 10) Bunun yanında ahlakın kaynağının öncelikle Tanrı sonra ise akıl olduğunu kabul eden bir kesim vardır. Bu anlayışa göre Tanrı hem kendisiyle hem de insanın insanla olan ahlaki ilişkisi noktasında yol gösterir. İnsan akli ise insan deneyimine konu olan iyi ve kötöleri bilebilir.

¹ Ahlakın kaynağının haz, duygu, fayda ve sezgi olduğunu iddia edenlerde vardır. Fakat bu görüşlerin taraftarları yukarıdaki görüşlere kıyasla az olduğu ve şayet hepsine yer verirsek makalemiz çok fazla uzayacağı için kısa tutmayı tercih ettik.

Bu ikinci görüş ufak farklılıkları olsa da dini geleneklerde daha yaygındır.

Ahlaki yargılarımızın kaynağını akıl olarak kabul edenler için akıl, ahlaki değişmez ilkelerin bulunduğu nesnel bir ölçüttür ve insan ancak aklının emrettiği ilkelere uyarak ahlaki bir yaşam sürebilir. Sokrates ve Aristoteles gibi ilkçağ filozofları bu grupta yer alır. Onlar nesnel ahlaki ilkelerin varlığına inanmış ve hayatlarında bu ilkeleri bulmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu yaklaşımın 17. Yüzyıldaki en önemli temsilcisi ise Kanttır.

Kant'a göre akıl evrensel bir yetidir ve ahlaki yargılar pratik akıldan a priori olarak elde edilir.(Türkgülü, 1998, s. 301) Özellikle konumuzla doğrudan bağlantısı olduğu için Kant'ın görüşlerine daha detaylı yer vermemiz gerekiyor. Ona göre insan özerk ahlaki tercihler yapabildiği için diğer canlılardan ayrılır. Bu düşüncesini de teorik akıl ve pratik akıl arasında yaptığı ayırımla açıklar. İnsan teorik aklıyla evrenin değişmez yasalarını anlar. Pratik aklıyla ise ahlaki yasaları kavrar. Doğa yasaları determinizme tabi olmasına rağmen ahlak yasaları insanı determinizm zincirinden kurtarır. Eğer kişi ahlak yasalarını iradesi ile herhangi bir çıkarı olmadan uygularsa özgürleşir. Bu yüzden toplum insanın ahlaki özerkliğini korumalı ve güvence altına almalıdır.(Uygun, 2021, s. 1440) Çünkü insanlar araç değildir ve yalnızca amaç olarak ele alınmalıdır. İnsanlar birbirlerinin özerklik kapasitesine ve kendi kararlarını dış müdahale olmaksızın verebilme yeterliliklerine mutlak bir saygı duymalıdır. Bu saygı koşulsuz olmalı ve kişi özerklik kapasitesini kaybetmediği sürece devam etmelidir. Aksi takdirde insan asla özgür olamaz ve dış güdümlü bir köle haline gelir. Bu ise insanlık olgusunun kaybedilmesidir. Çünkü özgürlük giderse insanın değeri de ortadan kalkar. (Bennett 2021, 122-24)

Kemalpaşazade'nin Ahlak Anlayışı

İslam düşüncesinin ontoloji fikri, epistemoloji ve ahlakla doğrudan ilişkilidir ve onların temelindedir. Bu yüzden ahlak fikrine geçmeden önce ontoloji fikrini incelememiz gerekir. İslam düşüncesinde varlıklar bir hiyerarşi çerçevesinde değerliden daha az değerliye doğru sıralanır. Bu sıralama aslında insanında nasıl yaşaması gerektiğinin bilgisini içerdiği için doğrudan ahlak konusuyla ilgilidir. Yani evrenin kaynağı olan Tanrı varlık sıralamasının en üstünde yer aldığı için onu araştıran metafizik ilmi de en üst ilim olarak kabul edilir. İslam vahyi Tanrı'yı bilme ve iyi davranma sorumluluğu sadece akıllı olanlara yüklediği için akıl diğer bilgi kaynaklarından daha değerlidir. Bu düşüncenin ahlaki düşünceye yansımaları da şu şekilde olmuştur. Mademki en yüce varlık Tanrıdır o zaman hayatımızın tamamını ona göre düzenlemeliyiz. O neyi seviyorsa onu yapmalıyız neyden nefret ediyorsa ondan uzaklaşmalıyız ve bütün olarak fiillerimizin tamamı ile Tanrıya benzemeliyiz. Bu açıdan İslami düşüncede Tanrı'nın ahlakı ile ahlaklanmak insanın hayatta ulaşabileceği en büyük hedeftir. İnsan ancak bu yolla varlık değerine ve özgürlüğüne kavuşabilir. Bu yolda bize yardım edecek unsur ise her insanda ortak olan ve insanı diğer varlıklardan ayıran akıldır. (Alper 2010, 135-136)

Kemalpaşazade bu geleneği hem özümseyen hem de yaymaya çalışan bir alim olarak aynı zihni çerçeveyi paylaşmaktadır. Kemalpaşazade bir sistem kurmadığı için farklı eserlerinde farklı geleneklerin varlık hiyerarşilerine yer vermektedir. Fakat bizim ahlak düşüncesini yansıttığını düşündüğümüz için iki risaleyi temel aldık.

Bu makalelerden biri olan Fi Beyanil- akl adlı risalesinde Kemalpaşazade varlıkları aydınlatıcı olmaları bakımından sıralamaktadır. Buna göre

varlık hiyerarşisi açısından en yüce varlık Allah'tır. Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır. Akıl ancak ruhani ya da metafiziksel bir aydınlatma neticesinde fiili hale geçebilir. Ona göre sırasıyla dört tane aydınlatıcı ruh vardır. Mebde-i evvel Teala veya tekaddes, büyük ruh (hakikat-i Muhammed'i, insanı kamil, ilk akıl), meleklerin dereceleri ve ateş derecesinde bulunan insani ruhlar. İnsani ruhlar da ikiye ayrılır. Birincisi işraklerine göre faaliyet gösteren peygamberlerin ruhları, diğeri ise kendi güçlerine göre faaliyet gösterenler hukemay-ı ilahiyun. İnsan akılı insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli organdır. Bu yüzden Allah onu sorumlu tutmuştur. Bu açıdan akıl büyük bir potansiyel barındırır. İnsan aklını en doğru şekilde kullanıp, dünyevi bağlarının köleliğinden kurtularak eşrefi mahlukat olabilir. (Kemalpaşazade (İbn Kemal), t.y.-b, ss. 576-577)

Kemalpaşazade Fi Beyani'l- vücüd adli risalesinde ise tasavvuf geleneğinde kabul edilen bir anlayışı benimsediğini görüyoruz. Buna göre Allah'ı saf nur diğer varlıkları ise nurun gölgeleridir. Bundan sonra ise İbn Arabi'nin ayna metaforuna benzeyen bir açıklama ile birliği ve çokluğu anlatır. Buna göre saf nur ve tek olan Allah mevcudat aynalarına farklı şekillerde yansımaktadır ki çokluğunda sebebi budur. Her insan kendi kabiliyeti ölçüsünde bu nurun tecellisinden nasibini alır. İnsan eğer insani sınırlılıklarından ya da benliğinden kurtulur Allah'a yönelirse o zaman Allah'ın nuru ya da sıfatları ona yansır. Bu sıfatlar ne kadar yansır ise insan o kadar Allah'a benzemiş, O'nun ahlakı ile ahlaklanmış olur. Onun Allahtan sonra ikinci ruh olarak gördüğü insanı kâmil ya da hakikat-i Muhammedi böyle bir ruhtur. Bir insanın bundan daha üst konuma ulaşabilmesi mümkün değildir. Bu açıdan insan eğer bu seviyeye ulaşırsa meleklerden üstündür. (Kemalpaşazade (İbn Kemal), t.y.-c, ss. 611-618)

Görüldüğü üzere genel itibariyle Kemalpaşazade'nin ahlak görüşü Tanrıyı merkeze alır. Akıl ise daha çok bir araç konumundadır. Buna göre ahlakla ilgili öğrenebileceğimiz tüm şeyler aslında vahiy döneminde bize verilmiştir. Bizim yapmamız gereken şey ise aklımız aracılığıyla Allah'ı tanımak ve onun emirlerini ve yasaklarını samimiyetle uygulamaktır. İnsan Allah'a yaklaşıp yaklaşmamak konusunda serbesttir. Eğer bir insan samimiyetle ahlaki gereklilikleri uygularsa Allah'a benzer, özünü gürlleştirir ve özgürleşir. Fakat tam tersini yaparsa köleleşir ve varlık değerini kaybeder. Özgürlük, Kemalpaşazade'nin anlayışında herkese en başında verilen evrensel bir ilke değil süreç içinde kazanılan bir yeti gibidir. Bu anlayış özellikle pratik alanda belirsizlikten kaynaklanan ciddi problemleri beraberinde getirmiştir. Bu durumu da son bölümde ele alacağız.

Kemalpaşazade Bağlamında Ahlaki Özerklik Problemi

Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında süreklilik vardır. Bu yüzden tarihimizi eksileri ve artılarıyla tüm gerçekliği ile görmemiz, bu tarihin şimdisi olan ve geleceği olacak olan bizler için çok önemlidir. Son yıllarda Osmanlı'nın ilim ve düşünce tarihine ilişkin çok önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar özellikle tarihimizin aydınlatılması, tarihteki yerimizi ve değerimizi anlamamız açısından çok önemli ve değerlidir. (Alper, 437-438) Fakat bunu yaparken en net görüntüye ulaşmamız için korkmadan eleştiri geleneğini de işletmemiz gerektiğini düşünmekteyiz. Aksi taktirde tarihsel çalışmalar "ataları kutsamak" tavrından ileriye gitmeyecek ve bugünüme şifa olmayacaktır.

Orta çağ toplumlarında din, sıkı sıkıya korunan ve topluma egemen olan bir unsurdu. Bu yüzden o dönemin din anlayışındaki farklı görüşler, toplumsal tehdit sayıldığı için bastırılmıştır. Bu durumun en acı

sonuçlarını özellikle Hıristiyan toplumlarda rahatlıkla görebiliriz. Binlerce insan kutsal kitapla çeliştiği düşüncesi ile yakılarak öldürülmüştür. Bu yüzden o toplumda zamanla insanlar arasında dine ve kiliseye karşı bir tepki ortaya çıkmıştır. Kiliseye karşı olan grubun savunucuları, insanların dinin ve kilisenin egemenliği altında benliğini ve özgürlüğünü kaybettiğini savunarak aydınlanma düşüncesini ortaya atmıştır.

Konumuzla bağlantısı olan Kantta aydınlanma düşüncesinin savunucularından biridir. O “Aydınlanma nedir?” makalesi ile kilisenin otoritesinin insanları getirdiği pasif kölelik halini resmetmiş ve eleştirmiştir. Bu yüzden o kendi ahlak felsefesinin merkezine her insanda bulunan ve evrensel olduğunu düşündüğü akli koyar ve seküler bir ahlak metafiziği oluşturur. Ona göre nesnel ahlaki ilkeleri bulmak için aklımız yeterlidir, dinlere ve tanrıya kesinlikle ihtiyaç yoktur. O sadece ahlak metafiziğinin sonunda mutluluğun ya da en yüksek iyinin garantörü olarak tanrıya yer verir.(Kavlak- 2020, 2152-55)

Kant’a göre otonomluk ya da özerklik özgürlükten önce gelir. Bir birey dışarıdan bir zorlama olmaksızın, içsel olarak bir değere ya da bir çıkara bağlı kalmaksızın bir ahlaki yasayı “sırf doğru olduğu” için yaparsa o eylem ahlaki olur.(Düzgün, 2018, s. 2) Ancak ahlaki yasaları bu şekilde hayatında fiili hale getirirse özgürlüğüne kavuşabilir ve insanlık değerini ortaya çıkarabilir. Bu yüzden insanın birey olarak insanlık değerini ortaya çıkarabilmesi için toplumlar insanın özerkliğini korumalıdır. Aksi taktirde insanlar varlık değerini kaybedip tıpkı “Aydınlanma nedir?” makalesinde bahsettiği gibi köleleşeceklerdir.

Otonomi ve özerklik sorunu Orta çağın genel bir sorunudur. Bu açıdan her ne kadar Kant farklı bir kültürde yetişse de bu sorunun İslam düşüncesinde farklı şekilde ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle bir

eleştirinin etkili olması için kendi kültürel kodlarına dayanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu yüzden Kemalpaşazade'nin ahlaki görüşlerindeki özerklik sorunundan bahsederken gerekli gördüğümüz yerde ayetlere başvuracağız.

Kemalpaşazade'nin düşüncesinde insan eşrefi mahlukat olma potansiyeli bünyesinde barındırır. Bu yüzden çok değerlidir. Eşrefi mahlukat olabilmesi içinde samimiyetle² Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmaya çalışmalıdır. Ona göre insanın özgürleşmesi de ancak bu süreç boyunca yaptığı tüm eylemleri Allah için yaparak gerçekleşir. Bu açıdan niyetin temelinde “yasaya saygı” değil inanç vardır. Bu yüzden İslami anlayışta bir ahlaki fiilin özerkliği niyetin Allah'ın rızasını hedeflemesi ile belirlenir.

Fakat buradaki temel sorun belirsizliktir. Yani bir insanın niyetini ve bütüncül değerini bilebilmemizin imkânı yoktur. Bu belirsizlik durumu İslam toplumunda da tıpkı hıristiyan toplumda olduğu gibi otonomi ya da özerklik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Dini değerleri ya da toplumu korumak adına alimlere ya da düşünürlere baskı yapılmıştır. Siyasi birtakım kazanımlar sebebiyle de bu değerler kötüye kullanılmıştır. Tekfir olgusu özellikle toplumdaki Müslümanların zararına olabilecek şekilde genişletilmiştir. Bu yüzden Hocazade gibi alimler herhangi bir tartışma yapmadan önce tekfir edilmeme şartı koşmuştur. Kemalpaşazade'nin hocası olan Molla Lütü başlangıçta çok sevilen ve saygı duyulan bir alim iken daha sonra idam edilmiştir. (İnalçık 2016, 129-30) O toplumdaki bu havanın Kemalpaşazade'nin eserlerine de yansıdığını görmekteyiz. O her ne kadar zındık olanın hemen öldürülmesine karşı olsa da(Öçal, 2013, s. 460) eserlerinde kimin küfre düşeceğinden bahse-

2 “O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar).” (Leyl, 92/19-20)

der. O dönemde İslam toplumunda küfrün hukuki karşılığı idamdır. Mesela Beş Gayb risalesinde:

“Ancak gelecek hayatında neler olacağını bildiğini iddia eden kişinin küfre düştüğünde herhangi bir şüphe yoktur. Olacak olan olayları önceden topluca ya da ayrıntılı bir şekilde haber veren kimse de küfre girer. Güneş ve ay tutulmasıyla ilgili önceden haber veren kimsenin durumuna gelince bu kimse ulemaya göre kâfir olmaz ancak cezalandırılır. Tekfir edilmemesinin nedeni bir grup alimin bu işin hesapla ve Kur’anı Kerim’in “biz ay için menziller tayin ettik.” ayetinde geçtiği üzere menzillerin takdiriyle bilinebileceğini söylemesidir. Cezalandırılmalarının nedeni ise bunların halkı şüpheye düşürmeleridir; zira halk bununla diğer şeyler arasında farklılığa bilmez. Bu yüzden onlar halkın akideleri bozup sarsarlar. Bunu kendilerine saklayana kadar cezalandırılırlar. Bilseler bile başkalarının söylemeleri gerekir.”(Kemalpaşazade (İbn Kemal), t.y.-a)

Bunun yanında İsa’nın Muhammet peygamberden üstün olduğunu söyleyen Molla Kabız gibi birkaç kişinin küfre düştüğünü söyleyerek idamına işaret etmiştir. (Demirkol, Murat, t.y., s. 32)

Kur’an-ı Kerimde çeşitli ayetlerde amellerin dünyalık kazanım için değil yalnızca Allah’ın rızası³ ve doğru olduğu için yapılması gerektiğinin üzerinde durulur. Bunun yanında her insanın eşit değerinde olmadığı ifade edilir⁴ ve insan hayatının korunmasına çok önem verilir. Öyle ki Hz. Muhammet münafıkları bilmesine rağmen onlardan karşı bir saldırı olmadığı sürece toplum içinde kalmalarına izin vermiş, isimlerini saklamış, bilenlere de söylememelerini tavsiye etmiştir.(Ahiskali, 2022, ss.

³ Leyl, 19-20, Bakara, 264

⁴ Nahl, 76, Mü’min, 58, Âl-i İmrân, 7

92-110) Bunun yanında o “ameller niyetlere göredir.”(Komisyon, 2019, s. 17) diyerek çeşitli menfaatler için ibadet edenlerin amellerinin boşa gideceğini sık sık dile getirmiştir.

Bu yüzden kanaatimize göre İslam ahlak düşüncesinde Allah'a karşı samimiyetin gereği olarak otonomi ve özerkliğe ayrı bir önem verilmeli ve insan hayatı korunmalıdır. Aksi halde insan eşref-i mahlukat olamayacak ve bu potansiyel bir cümle ya da bir iftira ile devlet ya da farklı gruplar tarafından yok edilecektir.

Sonuç

Kemalpaşazade, Osmanlı yükselme döneminin kilit bir ismi olarak o zamana kadar aktarılan bilgileri özümsemiş ve kendince en doğru ahlak düşüncesini benimsemiştir. Ona göre ahlak, varlık hiyerarşisinden ve değerden bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Bu yüzden varlık hiyerarşisinin en üstündeki Tanrıya göre bir ahlak düşüncesi benimsenmeli bunu yaparken de vahiy ve Peygamber esas alınmalıdır.

Fakat bu düşünce de eksik olan nokta teorinin pratiğe nasıl aktarılacağı ve bu durumun yarattığı belirsizliktir. İslam dini hayat, din, akıl, mal ve neslin korunmasını emretmiştir. Genel itibariyle İslam toplumlarında belirli dönemlerde toplumu ve dini korumak adına insan hayatı ve akli ikinci plana atılmıştır. Bu durumda çeşitli olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. İnsanlar hayatlarını kaybetme korkusuyla yenilikten, yeniyi getirmekten ya da o toplumda benimsenmeyen sözleri söylemekten çekinmişlerdir. Sonuçta bu şekilde toplumdaki insanların akli pasif hale getirilmiştir.

Biz insan olarak birbirimizin değerini ve kimin Allah katında daha değerli olduğunu asla bilemeyiz. Eğer bu gerçeği kabul etmezsek tıpkı o

gün olduğu gibi bugün de Molla Lütfi gibi alimlerimizi bir söz, iftira ve baskı uğruna kolayca kaybedebiliriz. Bunun yanında yeniden insan-ı kamillerin ortaya çıkacağı bir toplum inşa edemeyiz. Bu ise sandığımızdan daha çok şeyi kaybetmemize vesile olabilir.

İlk halife Ebu Bekir, peygamberin vefat ettiğine inanamayan topluluğa “Kim Muhammed’e inanıyorsa (bilsin ki) O ölmüştür. Kim de Allah’a inanıp ibadet ediyorsa bilsin ki O Hayy’dır, ölmeyecektir.” (Şahin & Kahraman, 2020, s. 495) sözünü söylemişti. Bu söz hala Peygamberi ve onun oluşturduğu devlet düzenini özleyen ve yeniden inşa etmek isteyen İslam toplumu için çok büyük anlam ifade etmektedir. Hatta bu durumu kabullenememiş ifrat ve tefritlerimizin temelini oluşturuyor gözükmektedir. Son Peygamber vefat etti. Bu yüzden artık bu kadar güvenilir bir lider İslam toplumlarında başa gelmeyecektir. Bunun yanında vahiy devam etmeyeceği için hata yaptığımızı net olarak anlayabileceğimiz bir düzende inşa edemeyeceğiz. Peki, tüm bu gerçekler önümüzde duruyorken ideale ulaşmak, tarihi yeniden inşa etmek amacıyla eşrefi mahlukat olan insanın değerini nasıl koruyabiliriz? Çünkü Kemalpaşazade’nin ifade ettiği gibi insanlar Allah’ın nurunun yansımalarıdır. Hepsini aynı kefeye koymak, onların özerkliğine bu derece müdahale etmek ve farklı bir görüş sebebiyle idam etmek yeryüzünde Allah’ın nurunun azalmasına sebep olmayacak mıdır? İnsan hayatı ve aklı merkeze alınmadığı sürece din de toplum da İslam düşüncesinde hedeflenen değerini kazanamayacaktır.

Kaynakça

Ahiskali, M. (2022). *Huzeyfe B. Yemân'ın Hz. Peygamberle Sırdaşlığı Ve Münafıkları Bilme Meselesi*. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15, Art. 15. <https://doi.org/10.47098/bayburt-ilahiyat.1058808>

Alper, Ö. M. (t.y.). Tarih Çalışmalarında Amaç Sorunu: Etik Ve Politik Bir Yaklaşım. İçinde *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri -1-*.

Alper, Ö. M. (2010). *Varlık ve insan: Kemalpaşazâde bağlamında bir tasavvurun yeniden inşası*. Klasik.

Bennett, C. (2022). *Ahlak Felsefesi Nedir?* (M. E. Kala, Çev.). Episteme Yayınları.

Demirkol, Murat (Ed.). (t.y.). *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri -1-* (C. 1). Fcr Yayın Reklam Bilgisayar Sanayi Ve Tic. Ltd. Şti.

Durkheim, E. (2019). *Ahlak ve Toplum* (D. Çenesiz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

Düzgün, Ş. A. (2018). *Mâtürîdî'de Bireysel Ahlaki Otonomi*. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(14), Art. 14.

İnalçık, H. (2016). *Osmanlı tarihinde İslâmiyet ve devlet* (1. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kavlak-, A. (2020). Kant Felsefesinde Tanrı ve Ahlak İlişkisi. *Journal of Turkish Studies, Volume 15 Issue 3*(Volume 15 Issue 3), 2141-2156. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.43580>

Kemalpaşazade (İbn Kemal). (t.y.-a). Ek-2 Mugayyebatü'l-Hamse (Beş Gayb). İçinde *Kışladan Medreseye Osmanlı Bilgini Kemalpaşazade'nin Düşünce Dünyası*.

Kemalpaşazade (İbn Kemal). (t.y.-b). Ek-3: Fi Beyan-ı akl-ı İnsani (İnsan Aklı'nın Beyanına Dair). İçinde Ş. Öçal (Çev.), *Kışladan Medreseye Osmanlı Bilgini Kemalpaşazade'nin Düşünce Dünyası*. İz Yayıncılık.

Kemalpaşazade (İbn Kemal). (t.y.-c). Ek-7 Fî Beyâni'l-vücûd (Varlıklar'ın Sırları). İçinde Ş. Öçal (Çev.), *Kışladan Medreseye Osmanlı Bilgini Kemalpaşazade'nin Düşünce Dünyası*.

Komisyon. (2019). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi ve Şerhi (Orta Boy) (8 Cilt)*. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Öçal, Ş. (2013). *Kışladan medreseye: Osmanlı bilgini Kemalpaşazade'nin düşünce dünyası*. İz Yayıncılık.

Özkan, F., & Altuner, İ. (2019). *Felsefeye Giriş: Sistemik Düşüncenin Kodları*.

Özturan, H. (2013). *Akıl ve ahlâk: Aristoteles ve Fârâbî'de ahlâkı kaynağı* (Birinci basım). Klaik.

Şahin, H., & Kahraman, H. (2020). Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in Vefatı Karşısında Takındığı Tavırla Alakalı Rivayetler ve Değerlendirilmesi. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 6(1), Art. 1.

Türkgülü, M. (1998). *Ahlakın Kaynağı Tartışmaları ve Ortaya Çıkan Ahlak Telakkileri*. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 0-0.

Uygun, O. (2021). *Immanuel Kant Ve Ahlakın Temel İlkesi*. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), Art. 2.

Taberî Tefsirinde Tîn Sûresine Dair Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of the Narrations Regarding Surah Tîn in Tabari's Tafsir

MURAT ÇEVİK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 05.08.2022 / 26.09.2022

Öz: Çalışmamızda Taberî tefsirinin Tîn sûresinde yer alan sahabe ve tabiin rivayetlerini inceleyerek sure özelinde müfessirin takip ettiği metot tespit edilme çalışılmıştır. Müellifin Tîn sûresi tefsirinde yer verdiği rivayetlerin ravileri, sayısı, bağlamı ve müfessirin tercih ettiği görüşün belirlenmesindeki etkisi araştırılmıştır. Bu durum çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Müfessirin çoğunlukla nakilde bulunduğu ravileri ve kendisi o fikre katılmasa da ayetle ilgili farklı görüşleri aktarmaya dair benimsemiş olduğu ilmi tutumu ortaya koyma hedefindeyiz. Taberî'nin tefsir dünyasında müstesna bir konuma sahip olmasında Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân'ın zengin bir içeriğe sahip olmasıyla beraber yazarın eserde takip ettiği metodun da önemli bir etken olduğunu düşünmekteyiz. Bu metodu tespit etmek amacıyla ilgili sure ayet ayet ele alınmış, ayetle ilgili rivayetlerin kaynağı, sayısı ve ayeti hangi bakımından açıkladığı gibi hususlar belirlenmeye çalışılmıştır. Müfessirin tercih ettiği görüş ifade edilirken ortaya konan deliller-gerekçeler açıklanmış ve bu görüşün benimsenmesinde etkili olan diğer faktörlere dair tespitlerde bulunulmuştur. Son bölümde Taberî'nin sure genelinde daha çok rivayette bulunduğu kişileri ortaya koyma adına ravi ve rivayet sayılarını ortaya koyan bir tabloya yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Tîn, Tefsir, Rivayet, Sahabe, Tabiin.

* Bu çalışma 2021-2022 eğitim öğretim yılı bahar döneminde "Tefsirde Sahabe Ve Tabiin Rivayetleri" dersi için hazırlanan çalışmanın genişletilmiş halidir. Çalışmanın makale formatına dönüşmesindeki katkıları için Hocam Doç. Dr. Davut ŞAHİN'e teşekkür ederim
* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
cevik.murat@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6573-3406.

Abstract: In our study, it has been tried to determine the method followed by the commentator in the sura by examining the narrations of the Companions and the Tabi'in in the Tin Sura of the Tabari tafsir. The effect of the narrator, the number, the context of the narrations included by the author in the commentary of Surah Tîn and on the determination of the opinion preferred by the commentator has been investigated. This situation constitutes the main subject of the study. We aim to reveal the narrators to whom the commentator mostly narrates and the scholarly attitude he has adopted in conveying different views about the verse, although he himself does not agree with that idea. We think that the method followed by the author in the work is an important factor in Taberî's exceptional position in the world of tafsir, together with the rich content of Câmi'û'l-beyân. In order to determine this method, the verses of the relevant sura were handled separately, and it was tried to determine the sources, number of the narrations related to the verse, and from what point of view it explains the verse. While expressing the opinion preferred by the commentator, the evidences and justifications were explained and determinations were made about the other factors that were effective in the adoption of this opinion. In the last section, a table showing the number of narrators and narrations is given in order to reveal the people that Tabari narrates more in the chapter.

Keywords: Tabari, al-Tin, Tafsir, Narration, Companions, Tabiin.

Giriş

Taberî hem yaşadığı dönemde hem de kendinden sonraki dönemlerde yaşamış birçok ilim adamı üzerinde derin izler bırakmış çok yönlü bir âlimdir. Yazdığı “*Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*” isimli eseriyle de tefsir alanda kendine müstesna bir yer edinmiştir. Câmi’u’l-beyân içerdiği zengin tefsir malzemesi ve sahabe-tabiin rivayetleriyle ön plana çıkan bir tefsirdir. Ayrıca bu eser nahiv, lügat, kıraat, fıkıh, kelam, Arap şiiri ve günümüze ulaşmayan tefsirler hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından vazgeçilmez bir kaynaktır. Taberî benimsediği tefsir metotuna göre Kur’an ayetlerini sadece rey ile açıklamayı doğru bulmaz.¹ Bu nedenle müellif için Hz Peygamberden gelen haberler, sahabe ve tabiin rivayetleri ayrı bir önem taşımaktadır. Müellif ayetlerin teviline sık sık bu rivayetlere başvurarak aralarında tercihte bulunur. Bununla beraber Taberî bazen rivayetleri dikkate almaksızın konu hakkında şahsi fikrini açıklamakta ve kendini söz konusu fikre sevk eden gerekçelere değinmektedir. Tefsir alanındaki başyapıtlardan sayılabilecek bir eser yazan müellifin eserinde takip ettiği metodun doğru tespit edilmesinin faydalı olacağına inanıyoruz. Bu nedenle çalışmamızda, Câmi’u’l-beyân’daki Tîn sûresinin rivayetlerini, kullanım amacı ve bağlamı bakımından değerlendirme amacındayız. Ayrıca müfessirin ayetleri yorumlama sürecinde kimlerden nakilde bulunduğu, rivayetleri nerede konumlandığı, kendi fikrini açıklama veya yeni bir görüş ortaya koyma noktasında çekimser kalıp-kalmadığını tespit etmeye çalıştık. Bu amaçla söz konusu sûrede geçen rivayetler ayetler bazında incelenecektir. İlk olarak ayetin farklı tevilleri ve bu tevilleri destekleyen rivayetler-raviler paylaşılacaktır. Ayet yorumunda rivayetlerin hangi bağlamda kullanıldığı değerlendirilecektir. Ardından Taberî’nin ilgili ayet hakkındaki yorumu

¹ İsmail Cerrahoğlu, “Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (Erişim 11/12/2022).

ve bu yorumun benimsenmesindeki gerekçeler değerlendirilecektir. Son olarak müfessirin Tîn sûresinde hangi raviden kaç adet rivayette bulunduğu açıklanacak ve sure genelinde takip edilen metot hakkında tespitlere yer verilecektir. Elde ettiğimiz tespitlerin Tîn sûresi özelinde olduğunu vurgulamak isteriz.

Tîn sûresini çalışmamıza konu edinmemizdeki temel sebep: surenin farklı hususlar üzerine yemin ederek başlaması, insanın evrendeki ayrıcalıklı konumuna ve sorumluluğuna dair ayetlere yer vermesidir. Bu konulara dair pek çok rivayet bulunmakta ve bu rivayetler farklılık arz etmektedir. Ayrıca Tîn sûresinin birçok insan tarafından ezbere bilinmesi ve farklı eğitim kurumlarının müfredatında bulunması tercih sebeplerimiz arasında bulunmaktadır.

Tîn Sûresi:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالَّذِينَ وَالَّذِينَ ۱ وَطُورِ سِينِينَ ۲ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ۳ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۴ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ۵ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ۶ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدَ بِالذِّينِ ۷ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ ۸

“İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık (1-4). Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik (5). Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır (6). Artık bundan sonra, ceza günü konusunda seni kim yalalayabilir? (7). Allah hüküm verenlerin en üstünü değil midir?(8)²

Sûrenin Takdimi:

Taberî sûrenin takdiminde herhangi bir rivayet paylaşmamış, doğrudan ilk ayeti tefsir etmiştir.

² Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 596-597.

Tîn Sûresinin Tefsiri:

1. Ayet: “İncire ve zeytine (yemin olsun ki)” وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ ۝

Müellif ayet dair üç farklı görüş zikretmiştir. Bu görüşler:

a) “Tîn” kelimesi: Yenen incir; “Zeytun” kelimesi: Sıkılan (yağı çıkarılan) zeytindir.

Müfessir bu kelimeleri (söz konusu görüşle uygun tarzda) açıklayan on iki rivayet paylaşmaktadır. Rivayetlerin beş tanesi Mücâhid’e (ö.103/721), üçü İkrime’ye (ö.105/723) aittir. Ayrıca Hasan (ö. 110/728), İbrahim (ö. 96/714), Katâde (ö. 117/735) ve Kelbi’den (ö. 146/763) birer rivayet paylaşılmıştır. Aktarılan rivayetlerin tamamı tin ve zeytun kelimelerini açıklamaktadır.

b) “Tîn” kelimesi: Şam’da mescit; “Zeytun” kelimesi: Beyt-i Makdis’tir.

Taberî bu görüşe dair beş rivayet paylaşır. Rivayetlerin ikisi Katâde’ye diğer rivayetler Ka’b (ö. 32/652), İbn Zeyd (ö. 136/754) ve İkrime’ye aittir. Aktarılan rivayetlerin tamamı tin ve zeytun kelimelerini açıklamaktadır.

c) “Tîn” kelimesi: Nuh’un Mescidi; “Zeytun” kelimesi: Beyt-i Makdis’tir.

Taberî bu görüşü destekleyen tek rivayeti İbn Abbas (ö. 68/687)’tan aktarır.

Taberî’nin Görüşü: “Tîn” kelimesi: Yenen incir; “Zeytun” kelimesi: Zeytindir. Müfessir görüşünün gerekçesi olarak incir ve zeytinin Araplar tarafından bilinen şeyler olduğunu vurgulamaktadır. İncir ve zeytine yemin etmek onların ağaçlarına yemin etmek gibi olduğunu vurgulayan Taberî, Şam’ın incir, Beyti Makdis’in de zeytinin kaynağı olduğunu bildirir.³

³ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’ u’l-beyân* (Mekke: Darut-Terbiyeti vet-Türas), 24/503.

Değerlendirme: Müfessir ayetin muhataplarını ve bilgi düzeylerini dikkate alarak görüş bildirmiştir. Ayrıca diğer görüşleri dışlamadan kapsayıcı bir tutum sergilemiştir.

2. Ayet: “Sina Dağına (yemin olsun ki)” ^٢ وَطُورِ سَيْنِينَ

Bu ayet hakkında müfessir üç farklı görüş bildirir:

a) “*Tur-i Sinin*” Musa (a.s.)’ın (Allah ile konuştuğu) dağ ve mescidinin adıdır.

Müfessir ayeti bu şekilde yorumlayan altı farklı kişiden rivayet aktarmıştır. Her bir raviden yalnızca bir nakil aktarılır. Nakil yapılan kişiler: Kaza’a (ö. ?), Katâde, Hasan, Ka’b, İbn Abbas ve İbn Zeyd’dir. Rivayetlerin tamamı “*Tur-i Sinin*” ifadesini açıklayan rivayetlerdir.

b) “*Tur-i Sinin*” ifadesindeki “*tur*” dağ; “*sinin*” ise güzellik anlamına gelir. Taberî bu yorum için daha fazla rivayete yer vererek on rivayet aktarmıştır. Nakil yapılan kişiler: Mücâhid (4), İkrime (3), Kelbi, Ebi Reça (ö. 105/723) ve Amr b. Meymun (ö. 74/693)’dur. Müfessir bu rivayetleri, ayeti açıklama bağlamında kullanmıştır.

c) “*Tur-i Sinin*” ifadesindeki “*tur*” dağ; “*sinin*” mübarek ve güzellik anlamına gelir.

Müfessirin en az rivayet aktardığı görüş budur. Katâde (2) ve Mücâhid’ten paylaşılan bu rivayetler “*Tur-i Sinin*” ifadesini açıklamak için kullanılmıştır.

Taberî’nin Görüşü: Taberî’ye göre “*Tur-i Sinin*” bu isimle bilinen bir dağdır. Bu dağın ağaçlı bir dağ olduğunu vurgulayan müfessir “*sinin*” kelimesinin mübarek ve güzel anlamında olup “*tur*” kelimesini tarif için geldiğini belirtmiştir.⁴

Değerlendirme: Taberî’nin bu görüşü tercih etme nedeni, muhtemelen Tur isimli bir dağın varlığından haberdar olmasıdır. Ayrıca bu dağın ağaçlı olduğuna ve bazı kutsal olayların (Hz Musa’nın Allah ile konuş-

⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/505.

ması gibi) burada yaşandığına dair bilgileri de bilmektedir. Müfessir ayetin tevilinde gerçeklikten kopmamış, rivayetlerin tamamını aynı potada eriterek kuşatıcı bir açıklama getirmiştir. “Sinin”den sonra başka bir kelime gelmemesini, bu kelimeyi sıfat olarak değerlendirmesine gerekçe olarak göstermiştir. Böylelikle benimsediği görüşe nahiv bakımından deliller getirmiştir.

3. Ayet: “*Ve bu güvenli beldeye (yemin olsun ki)*” وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ۃ

Taberî üçüncü ayetin tefsirine ‘güvenli belde’ ifadesini açıklayarak başlamıştır. “Güvenli belde” den maksadın halkıyla savaşılmayan ve herhangi bir düşman tarafında istila edilmeyen yer⁵ olduğunu söylemektedir. “El-emin” kelimesinin güvenilir anlamına geldiğini vurgulayan Taberî, görüşünü desteklemek için Ankebut suresinden (içinde bu kelimenin geçtiği) bir ayeti delil olarak göstermiştir.⁶ Ayrıca şiirle istişhad etmiştir.

Müfessir bu ayette “güvenli belde” şeklinde ifade edilen yerin Mekke olduğunu vurgular ve bu görüşü destekleyen on bir rivayeti sıralar. Nakil yapılan kişiler: Mücâhid (3), İkrime (2), İbn Abbas, Ka’b, Hasan, Katâde, İbn Zeyd ve İbrahim’dır. Rivayetlerin tamamı güvenli belde ifadesini açıklar mahiyettedir.

4. Ayet: “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*” لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

Bu ayet hakkında üç farklı görüş olduğu söylenmiştir.

a) “Biz insanı en adil ve en güzel biçimde yarattık.”

Taberî bu görüşü destekleyen on iki rivayeti şu kişilerden nakleder: İbrahim (4), Mücâhid (3), Katâde (2), İbn Abbas, Ebi’l Aliye (ö. 90/709) ve Kelbi.

⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/505.

⁶ Ankebut, 29/67.

b) “Biz insanı yoktan var ettik (yarattık). Onu cilt ve kuvvet bakımından en güzel halinde olacağı gençlik dönemine ulaştırdık. Gençlik dönemi kuvvet ve adalet açısından insanın en güzel ve adil olduğu dönemdir.”

Müellif dördüncü ayeti bu şekilde yorumlayan iki rivayet paylaşır. Bu rivayetler İkrime ve İbn Abbas’tan nakledilir.

c) İnsan yüzüstü sürünen hayvanlar gibi değildir. Onlardan başkadır. İnsan dışındaki her şey yüzüstü yaratılmıştır. Müfessir bu görüşe dair tek rivayeti İbn Abbas’tan aktarmaktadır.

Taberî’nin Görüşü: Bu ayetten maksat insanın en güzel ve adaletli bir şekilde yaratılmasıdır. Taberî’ye göre “*ehsen-i takvim*” ifadesi, aslında mahzuf olan “takvim” ifadesinin sıfatıdır. Böylelikle ayetin asıl anlamı: “*olabilecek en güzel biçimde...*” olmaktadır.⁷

Değerlendirme: Müfessir benimsediği görüşün doğruluğunu ispat etmek için dil bilgisine dair açıklamalara başvurmuştur.

5. Ayet: “*Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik*” ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ
Müellif bu ayet hakkında iki görüş aktarır:

a) Bu cümleyle “ömrün son dönemine döndürürüz” kastedilmiştir.

Taberî bu rivayeti destekleyen on rivayet paylaşmıştır. Nakil yaptığı kişiler: İbrahim (3), İbn Abbas (3), Katâde (2) ve İkrime’dir (2).

b) Bununla “kötü bir surette ateşe döndürürüz” kastedilmiştir. Ayeti bu mana temelinde açıklayan sekiz rivayet Mücâhid (4), Katâde (2), İbn Zeyd ve Ebi’l Aliye’den aktarılır. (Ebi’l Aliye “kötü suret” ifadesini domuz şeklinde diyerek yorumlamıştır.)

Taberî’nin Görüşü: Taberî aktardığı görüşlerden ilkini benimsemiştir. Ona göre ömrün son döneminde akıl gittiği ve insan bunadığı için bu dönem kişinin en sefil dönemidir. Kişinin (aklı gittiği için) vücudunu ve hayatını yönetebilme kabiliyeti en dip seviyededir.⁸

⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/508.

⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/510.

Değerlendirme: Taberî'nin bu görüşü tercih nedeni ayetin siyak ve sibakını dikkate almasıdır. Müfessire göre Allah önceki ayette insanı güzel bir biçimde yarattığından bahsetmişti. Bu ayette ise insan üzerindeki tasarruflarından haber vermektedir. Bundan sonraki ayette ise ihtiyarlıktan sonra 'ölenlerin dirilmesini (din-ceza gününü) bunca delile rağmen nasıl yalanlarsınız' diyecektir. Tüm ayetlerin aynı bağlamda değerlendirilmiş olması müfessirin tercihini belirleyen ana etkenin ayetin bağlamı olduğunu göstermektedir.

6. Ayet: إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ

"Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır."

Bu ayetin ilk bölümde bahsedilen (إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ifadesi hakkında dört farklı görüş vardır:

a) İstisna tutulanlar, esfeli safilin'den (cehennemden) istisna tutulanlardır. Başka bir deyişle iman edip salih amel işleyenler *esfeli safilin*'den istisna tutulacaktır. Taberî bu görüşü destekleyen tek rivayeti İkrime'den aktarır. Ancak bu rivayet esas alındığında *esfeli safilin* ifadesinin sadece insanlara has olacağını vurgular.

b) Bu görüş, *esfeli safilin*'i ihtiyarlık olarak kabul edenlerin görüşüdür. Buna göre *esfeli safilin* (ihtiyarlık) ister mümin olsun ister kafir olsun (fark etmez) herkese gelir. Yani herkes ömrü el verirse yaşlanabilir. Burada kastedilen mana: iman edenlerin yaşlandıklarında akılları gidip salih amelleri kesilse dahi, Allah'ın onlara (gençlikte yaptıkları gibi) salih amel sevabı yazmaya devam etmesidir. Başka bir ifadeyle gençken yapılan iyilik, ihtiyarlıkta size komşu olur mesajının verilmesidir. Taberî İbrahim (4) ve İbn Abbas'tan (2) bu görüşü destekleyen rivayetler paylaşmaktadır.

c) Bu ifade, iman edip salih amel işleyenlerin iyilikleri yazılır kötülükleri bağışlanır anlamındadır. Taberî bu görüş için İkrime (2), Katâde ve İbn Abbas'tan dört rivayet aktarmaktadır.

d) Bu görüş *esfeli safilin*'i, cehennemın en alt tabakası olarak kabul edenlerin görüşüdür. Buna göre müminler cehennemın en alt tabakasına gönderilmeyecektir. Müminler bundan istisna tutulacaktır. Taberî buna dair Hasan ve Mücâhid'ten iki rivayet paylaşır.

Taberî'nin Görüşü: Taberî bu ayeti yorumlarken, *esfeli safilin*'e verdiği mana üzerinden hareketle görüş beyan eder. Buna göre ihtiyarlığa ulaşan, gücü ve aklını kaybeden kişilerin gençken yapmış oldukları iyilikler-sevaplar, ihtiyarlıkta da kesintisiz bir ecirle devam edecektir.⁹

Değerlendirme: Taberî bu görüşü önceki ayete verdiği mana sebebiyle tercih etmiştir. Bir önceki ayette "*esfeli safilne*" ömrün son dönemi, yaşlılık diyen müfessir delil olarak bu ayeti (bu anlamda) göstermişti. Müfessir önceki ayete dair yaptığı açıklamalarla uygun bir görüş benimsemiştir.

Altıncı ayetin son bölümündeki (غَيْرَ مَمْنُونٍ) ifadesi hakkında üç farklı görüş aktarılmıştır:

a) Bu ifade "*eksiksiz (bir karşılık)*" anlamına gelir. Buna dair İbn Abbas'tan bir rivayet aktarılır.

b) Bu ifade "*hesapsız (bir karşılık)*" anlamına gelir. Buna dair Mücâhid (3) ve İbrahim'den toplam dört rivayet aktarılmıştır. Nakillerin tamamı bu ifadeyi açıklar mahiyettedir.

c) Bu ifade "*kesintisiz*" anlamındadır. Bu görüşe dair rivayet paylaşılmamıştır.

⁹ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 24/513.

Taberî'nin Görüşü: Taberî bu ifadeye “eksiksiz” olarak mana vermiştir. Kişi genç ve sıhhatli iken yaptığı iyiliklerin sevabını ihtiyarlıkta da eksiksiz alacaktır.¹⁰

Değerlendirme: Müfessir görüşünü desteklemek için şiirle istişhad etmiştir.

7. Ayet: فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ

“Artık bundan sonra ceza günü konusunda seni kim yalanlayabilir.”

Taberî bu ayet hakkında iki farklı görüş olduğunu söylemiştir:

a) Bu görüşe göre ayet “öyleyse bunca delilden sonra ey Muhammed, seni kim yalanlayabilir” anlamına gelmektedir. Buna göre فَمَا ifadesindeki “ma”, مَنْ anlamına gelir ve bununla kendilerine din gönderilen Âdemoğlu kastedilir. Bu görüş için herhangi bir rivayet aktarılmamıştır.

b) Bu görüşe göre ayet “ey insan dine dair bunca delil ortada iken seni yalana iten nedir?” şeklinde yorumlanır. Müellif bu görüşü destekleyen üç rivayeti Mücahid (2) ve Kelbi'den nakletmiştir. Rivayetlerin tamamı ayetin muhatabını açıklamaktadır.

c) Üçüncü görüşe göre ilgili ayette kastedilen Resulullahtır. Buna göre ayet efendimize “Allahtan sana gelen apaçık bilgiyle bil ki, Allah hükmedenlerin en hayırlısıdır” mesajını vermektedir. Müfessir bu görüş için Katade'den tek rivayet aktarmakla yetinmiştir

Taberî'nin Görüşü: Ayetin anlamı: “din konusunda artık seni kim yalanlayabilir.” şeklinde olmalıdır. Yani kimse yalanlayamaz. Bu görüşe göre فَمَا ifadesindeki “ma”, مَنْ anlamına gelir. İnsanı tarif ettiğimiz gibi en güzel şekilde yarattığımız kendisine apaçık belli olduktan sonra seni kim yalanlayabilir demektedir.¹¹

¹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/514.

¹¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/515.

Değerlendirme: Müfessir, hakkında herhangi bir rivayet aktarmadığı görüşü benimsemiştir. Bu durum müfessirin fikrini tespit etme sürecinde ravi sayısının çok olmasından ziyade, görüş içeriğinin (teveli isabetli bulmanın) daha etkin olduğunu gösterir.

Taberî bu ayette yer alan بِالَّذِينَ ifadesi hakkında iki farklı görüş bulunduğunu söyler:

a) Bu kelime “hesap” anlamına gelir. Bu anlam İkrime’den bir nakille bildirilir.

b) Bu görüşe göre söz konusu kelime “Allah’ın hükmü” anlamına gelmektedir. Taberî bu görüşü destekleyen tek rivayeti İbn Abbas’tan nakleder.

Taberî’nin Görüşü: Bu ifade *hesap ve ceza* anlamındadır. Taberî bu görüşe sahip olmasının gerekçesi olarak “din” kelimesinin Arapçadaki anlamları arasında hesap ve ceza anlamının bulunmasını bildirir.¹²

Değerlendirme: Taberî söz konusu kelimeyi açıklarken rivayetlerle beraber kelimenin Arapçadaki anlamlarından da yararlanmıştır. Bu tutum sayesinde farklı görüşleri birleştiren bir tevilde bulunmuştur.

8. Ayet: “Allah hüküm verenlerin en üstünü değil midir?” اَلَيْسَ اللهُ بِأَحْكَمَ اَلْخٰكِمِيْنَ

Bu ayet surenin son bölümüdür. Müfessire göre ayetin anlamı: Ey Muhammed Allah kulları arasındaki hükümlerinde en hikmetli olan ve hükmünü kulları arasında dağıtan değil midir? şeklindedir. Ayrıca Taberî efendimizin bu ayeti okuduğunda “evet” dediğini belirtir. Müellif Katâde (2) ve İbn Abbas’tan aktardığı rivayetlere dayanarak efendimizin Tîn sûresinin bu ayetini okuduğunda “evet biz buna şahidiz” dediğini aktarır.

¹² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/515.

Taberî'nin Görüşü: Taberî aktardığı rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Yalnızca rivayetleri aktarmakla yetinmiştir.

Değerlendirme: Surenin son ayeti hakkında aktarılan rivayetler ayeti açıklar nitelikte değildir. Bu rivayetler, ayet okunduğunda efendimizin takındığı tutumu bildirmektedir.

Sonuç

Taberî Tîn sûresini tefsir ederken toplam yüz sekiz rivayet paylaşmıştır. Bu rivayetleri on üç farklı kişiden nakletmektedir. En çok nakilde bulunduğu kişiler: Mücâhid, Katâde, İbn Abbas, İkrime ve İbrahim'dir. Müellif sure genelinde bu beş isimden toplam seksen sekiz rivayet paylaşmıştır. En fazla nakilde bulunduğu isim, yirmi yedi rivayetle Mücâhid'tir. Taberî'nin birer rivayetle en az nakilde bulunduğu kişiler Kaza'a ve Amr b. Meymun'dur.

Taberî'nin Tîn sûresi özelinde takip ettiği yöntem hakkında şunları söylemek mümkündür. Taberî ayetleri tefsir etmeden önce surenin faziletine dair herhangi bir açıklamada bulunmamış ve rivayet paylaşmamıştır. Müfessir hemen hemen her ayetin yorumu hakkında birden fazla görüş aktarmıştır. Aktarılan rivayetler bazen birbirine çok yakın bazen de birbirinden çok farklı manalar içermektedir. Kullanılan rivayetler genelde ayeti açıklamaya yöneliktir. Sadece son ayet için aktarılan rivayetler ayeti açıklamadan ziyade, son ayet okuduğunda Hz peygamberin takip ettiği yolu anlatmaktadır.

Müellif tevil yaparken önce ayete dair farklı görüşleri ravi isimleriyle birlikte paylaşmış daha sonra doğru kabul ettiği görüşü açıklamıştır. Zaman zaman herhangi bir kişiye nispet etmeden sadece görüşü aktarmakla yetinmiştir. Taberî bazen birçok nakille desteklenen görüşü bazen de hiçbir rivayet paylaşmadığı görüşü tercih etmiştir. Müellif kimi zaman rivayetlerde yer alan görüşü benimsemiş kimi zaman da farklı

görüşleri birleştiren bir yol takip etmiştir. Ayrıca Taberi kendini tercih ettiği görüşe yönelten delilleri, sebepleri ve gerekçeleri açıklamıştır. Müfessir kendi görüşünü desteklemek için başka ayetlerden örnek verme, Arap diline başvurma, şiirle istişhad etme, nahiv bakımından açıklamalar yapma, tarihi bilgilerden yararlanma ve mevcut gerçekliğe bağlı kalma gibi yöntemlere başvurmuştur. Müellifin kendisi benimsememiş olmasına rağmen diğer görüşleri eleştirmeden ve tarafsız bir şekilde aktarması müfessirin metodunu ortaya koymaktadır. Ayrıca konuda nisbet ederek veya isim vermeden farklı görüşlere yer vermesi, rivayette bulunduğu isimlerin çok çeşitli olması müellifin konuyu tüm yönleriyle ele almaya çalıştığını ve konuya hâkimiyetini gösteren önemli veriler olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Cerrahoğlu, İsmail. “Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. (Erişim 11/12/2022). <https://islamansiklopedisi.org.tr/camiul-beyan-an-tevili-ayil-kuran>.

Özek, Ali vd. *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Taberî, İbn Cerîr. *Câmi u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. Mekke: Darut-Terbiyeti vet-Türas, 1431 (Şamile).

Dostoyevsky'in Romanlarında Tanrı ve İyilik-Kötülük Fikri

God and the Idea of Good-Evil in Dostoyevsky's Novels

EMİNE SUSUZ*

Geliş ve Kabul Tarihi: 08.10.2022 / 05.11.2022

Öz: Rus edebiyatının ülke sınırlarını aşıp zamana meydan okuyan usta kalemi Dostoyevski, eserlerinde insanı ve Tanrı'yı merkeze alarak okurlarına hayata dair derin sorgulamalar yaptırır. Fikir dünyasının şekillenmesinde içinde yaşadığı 19. yüzyıl koşullarının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Onun kahramanları capcanlıdır. Hayatından derin izler taşıyan bu karakterler, iyilik ve kötülüğün, eleştiri ve onaylarının hayatı boyunca duyuramadığı cılız ve kısık sesini yığınlara ulaştıran temsilcileridir. Bu çalışmada Dostoyevski'nin Tanrı'ya dair düşüncelerinin yanında iyilik ve kötülük kavramları, romanlarındaki karakterler üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, Tanrı, Rusya, Ahlak.

Abstract: Dostoyevsky makes his readers question life by addressing the issues of man and God in his works. The influence of the 19th century conditions in which he lived is an undeniable fact in the shaping of his world of ideas. Its heroes are lively characters. These characters, who carry deep traces of their lives, are the representatives of goodness and evil, whose criticism and approval could not be heard throughout their lives, reaching the masses with their weak and hoarse voice. In this study, the concepts of goodness and evil, as well as Dostoyevsky's thoughts on God, are discussed through the characters in his novels.

Keywords: Dostoyevsky, God, Russia, Morality.

* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
eminel_44@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-7521-5730

1. Dostoyevski'nin Yaşadığı Sosyo-Kültürel ve Siyasi Ortam

1.1. Sosyo-Kültürel ve Siyasi Ortam

Ülkelerin tarihleri, hiç kuşkusuz, içinde yaşadıkları coğrafyalarda şekillenir, Rusya da bundan müstağni değildir. Sonu gelmez hanedan kavgalarının, yabancı istilaların, kanlı savaşların, çetin ideolojik çatışmaların yaşandığı bu zor coğrafya, Rusya'nın inişli çıkışlı tarihinin de kayda geçtiği mekândır. Yönünü tayin edemeyen, doğu ile batı arasında sıkışan, gelenek ile modernite arasında tercih yapmakta zorlanan, köklü inançlarından yavaş yavaş kopan bir 19. yüzyıl Rusya'sı Dostoyevski'nin hayatında adeta tecessüm eder. Eski düzen çätirdarken yeni düzenin henüz kurulamamış olması toplumu belirsizliğin ve güvensizliğin girdaplarında boğmaktadır. Değerler sisteminde başlayan değişim toplumu sarsmaktadır. Çarlık Rusya'sı çökmeye başlar. Batı'dan kopyalanan modernleşme, toplumsal katmanlar arasındaki uçurumu giderek artırır. Endüstrileşme ile birlikte ticarete atılan cesur adımlar, feodal düzeni yerle bir eden reformlar, toplumun sınıfları arasında değişim ve dönüşüme sebep olur.¹ Rus insanı içine gözünü açtığı eski ahşap kulübesini yakmış ancak henüz yeni evini inşa etmemiş, ancak köklerinden kopmuş ya da kopmak üzeredir.

Rus toplumu bir sınıf toplumdur, bir feodalitedir. Toplumun katmanlarını soylular, din adamları, işçiler ve köylüler oluşturur. İyi eğitilmiş, çok dilli, zengin soylular toplumun en üst katmanındadır. Rusya'nın kaderi onlardan sorulur. Onları din adamları takip eder. Dostoyevski'nin romanlarında en fazla paylanan, eleştirilen, soylularla birlikte onlardır. Bunun için gerekçeleri vardır: inancı bir baskı ve korku kültürü kılmaları. Üçüncü grup işçilerdir; soyluların yanında karın tokluğuna çalışırlar; okuma-yazmaları yok denecek kadar azdır; cepleri deliktir, yani yoksuldurlar. Onların da altında köylü sınıfı vardır. Köylüler, yokuşu katı somunlarına katık yapanlar sınıfıdır. Çok çalışırlar, terleri hiç kurumaz, ama nedense ellerine geçen yok mesabesindedir.² Fakirliğin en fazla vurduğu sınıftır onlar. Toplumun cahilidirler, kitap ve kalemle hiç tanışmamışlardır. Özetle, Rus aydın kesimi ile halk arasındaki ucu-

¹ Ian Barnes, *Rusya Huzursuz İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 61.

² Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta*, çev. Nafer Ermiş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), 91.

rumu tarif ve tasvir etmeye kelimeler kifayetsiz kalır. Bolluk, zenginlik, okur-yazarlık, rütbe, makam, imtiyaz üst sınıfın tekelindedir; fakirlik, sefalet, açlık, cehalet, aşağılanma, itilip kakılma ise işçi ve köylü sınıfının payına düşenlerdir. Fiili duruma itiraz, kadere itiraz sayılır, aforoz edilmenin de gerekçesidir. Kadın, erkek, çocuk ayırt etmeyen ağır yaptırımlar, yoksulluk ve acıyı Tanrı'nın bir lütfu ve imtihanı gibi gösteren Kilise dogmaları dönemin Rus toplum yapısını belirlemede etkili rol üstlenmiştir. Rus toplumu, on dokuzuncu yüzyılın başı itibarıyla Batı'dan alınan tepeden inme modernleşme ve endüstrileşme ile yeni bir sermaye sınıfının da emarelerini taşır bağrında. Rus kültürü Ortodoks Hristiyanlığının baskın unsurlarını barındırır. Kilise'nin anladığı ve yorumladığı din, gündelik hayatın hayati bir parçasıdır. Kilise ve rahip toplumsal ilişkilerin merkezindedir.³Toplumun duçar olduğu krizler, haksızlıkları sıradanlaştıran keyfi kanunlar ve kilisenin yerli yersiz onayları, halkı inancından soğutmaya yetmiştir. Bu durum Dostoyevski'nin romanlarında çok barizdir. Ateist ve nihilist savrulmalar giderek gündelik hayatın sıradan olayları olur. Hayatı yoksulluğun dehlizlerinde geçen biri olarak kendisi de bu savrulmayı en dramatik biçimde yaşamış ve bunu romanlarına yansıtmada en ufak bir tereddüt yaşamamıştır.⁴ Onun acıklı hali, hiç karşılaşmadıkları Tolstoy için de bir vicdan muhasebesini doğurur. Tolstoy bunu "İtiraf" adlı eserinde kendisine şöyle fısıldar: "Eğer iyi ve vicdanlı bir insan olsaydın, açlık içinde kıvranan Dostoyevski'ye el uzatırdın. Bu aklına bile gelmedi. Sen nasıl iyi bir insan olabilirsin ki?"⁵

Çar'ın Rusya'yı emperyal bir güç yapma hevesiyle sürüklediği savaşlar, Rus toplumunu sefalet, açlık ve yokluğun kucığına bırakır. Uzun süren savaşlarda yaşanan muazzam insan kayıpları, her geçen gün biraz daha koyulaşan sefalet, bedenen ve ruhen tükenen insanların ödediği ağır faturanın sadece cüzi bir kısmıdır. Bu minvalde romanlar, yazarlarının yaşam ve fikir dünyalarına ait sahici izler taşır. Yine romanlar, dönemin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik özelliklerine dair derin izler taşı-

³ İlyas Topsakal, *Rusya Tarihi*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2022), 74.

⁴ Nikolay Aleksandroviç, Berdyayev, *Dostoyevski'nin Dünya Görüşü*, çev. Kasım Müftüoğlu, (Ankara: Hece Yayınları, 2021), 40.

⁵ L. N. Tolstoy, *İtiraf*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 55.

manın yanında, toplumun farklı görüşlerini ve fikirsel hareketlerini de yansıtan belgeler hüviyetindedirler. On dokuzuncu yüzyılda Rus toplumunun içinde bulunduğu durumun analizini ve en sert eleştirisini dönemin Rus yazarlarının eserlerinde görürüz. Puşkin'in Petro'nun heykeliyle hesaplaşması, Gogol'un "Ölü Canlar"ında serfliği ironik bir şekilde ele alması, Dostoyevski'nin kibrit kutusu kadar küçük odalara hapsolmuş hayatları tasvir ettiği eserleri, Tolstoy'un soylu sınıfının hayatlarında kaybettikleri anlamı bulma çabaları bunun örnekleri arasında sayılabilir.

1.2. Hayatı ve Eserleri

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski yoksul kavramının bile hafif kalacağı, ancak yokluklarla gerçek anlamını bulan kulübemsi bir evde 1821'de dünyaya gözlerini açar. Daha doğduğu anda sınırları kesin çizgilerle çizilmiş bir hayatın içine doğar. Nerede durması, nasıl davranması gerektiği daha en başta belirlenmiştir. Durması tembihlenen yer toplumun dışındadır, dibe yakındır, acıya, hüzne, kedere, sefaletle komşudur. Son nefesine kadar sefaletle, acılarla yoğrulmuş bu kafesin dışına çıkamaz. Aşırı dindar, otoriter babası, bir askerdir, aynı zamanda doktordur, soyludur. Hiç eksik etmediği haftalık rutini, her pazar çocuklarını kiliseye götürmesidir. Kimilerine göre bir köylü, kimilerine göre bir tüccar kızı olan annesini çok erken yaşta kaybeder. Babasının kimi zaman dehşet derecesine varan otoriter ve baskıcı cezalarını saymazsak bu onun hayatındaki ilk büyük travmasıdır. Çocukluk çağını anmak, çocukluk hikâyelerinden bahis açmak sevdiği bir şey değildir; mümkün merteye kaçır çocukluğundan. Suskun kişiliği yenilmez gururundandır. Sefaletin kararttığı, Karamazov Kardeşler'de "in" kelimesiyle tabir ettiği, hatta "Tanrı'nın unuttuğu" sözde evinden delikanlı çağında çıkarken çocukluğu ellerinin arasından çoktan kayıp gitmiştir. Geride bıraktığı yegâne değerli şeyler, tek arkadaşı ve sırdaşı olan ağabeyidir. Yanına alabildiği şeyler ise müptela derecesinde tutulduğu kitaplarıdır. İnsanlara ihtirasla bağlıdır ama ilişki kurmada son derece çekingendir. Yakasından hiç düşmeyen beş parasızlık günlerinin birinde birkaç ruble kazanabilmek için asker olmaya karar verir ve gider de ama orada da en yakın arkadaşı yalnızlıktır. Kitaplarının kimsesiz, yalnız kahramanları

gibi hep inzivada olmayı seçer. Münzevi olmak sıkılmaz onu, kalabalıklardan kaçmak, tenhalara sığınmak ruhuna dinginlik verir. İçindeki gürültüye bir de dışardaki gürültüyü katmak istemez. Hayata yorgun başlamıştır, hiç dinmez yorgunluğu. Düşünce dünyasının mayalandığı bu birkaç yıllık dönemde yalnızlığına ve suskunluğuna kalbindeki kaos da eklenir. Daha küçücük yaşlarından itibaren onu yoran o kadar çok şey vardır ki: anneciğinin ölümü, babasının despot ve alkolik kişiliği, sara nöbetleri, yoksulluk, yalnızlık, asosyallik ve dahası. Babasının eceleyle mi yoksa katledilerek mi öldüğünü bu hengamede anlamaz bile. Acılarını hafifletmenin ilacı olarak kendini çeviriye verir; Balzac'ın "Eugenie Grandet"ini ve Schiller'in "Don Carlos"unu çevirir.⁶ Arkasından yaralı ruhunun derin izlerini taşıyan, uzun yıllar sancısını yüreğinde duyduğu ilk eseri "İnsancıklar"ın doğumu gerçekleştirir. Şair Nekrosofa, yazdıklarını okuması ve düzeltilmesi için götürür, yazarlığının çekingelik günleridir o günler ve birinin onayına ihtiyacı vardır.

Bir gece yarısında çalan zil, ona şöhretin kapılarını aralar. Kapıdaki, şair Nekrosoftur, yüzündeki hafif gülümsemenin ardında bir müjde gizli gibidir. Büyük bir duygu yoğunluğu sağanağı altında satırlara döktüğü yazıları dönemin ünlü eleştiri ustası Belinski'nin dikkatinden kaçmamış, dahası tam not almıştır. Dostu Nekrosof'un, "Yeni bir Gogol doğdu" diyerek Belinski'nin kucağına bıraktığı yazılarının muştusu ona Belinski'den gelir: "Sen neyi başardığının farkında mısınız?" Bu övgü sözleri, tıpkı zaman zaman yakalandığı sara nöbetleri gibi onun prangası olur. Şöhrete tırmanan her basamak ona yüklü bir eziyet olur. Zweig bu durumu çok güzel tasvir eder: "Coşku ve vicdan azabı, gurur ve tevazu göğsünde belli belirsiz salınıp durmaktadır, hangi sese inanacağını bilemez."⁷ Bir sonraki her bir dakika, bir sonraki her bir nefes ona kederi yaşatır. Habersiz gelen şöhretin, ruhundaki yaraları iyileştirmesi mümkün değildir; her basamak kedere biraz daha gömülmektir onun için. Belinski'nin verdiği avans olarak cebine koyduğu rubleler, özgürlüğünü kapık kapık geri almaktadır ondan. Artık özgürlük onun için tefeciye rehin bırakılmış bir köstekli saat gibidir.

Kapısı bir gece yarısı yine çalar. Bu kez gelen bir muştusu, bir müjde değil,

⁶ Zweig, *Üç Büyük Usta*, 96.

⁷ Zweig, *Üç Büyük Usta*, 97.

bir kara haberdir. Kolundan sürüklenerek katıldığı bir toplantı idam ile yargılanmasının sebebi olur; Çar I. Nikola'yı eleştiren bir toplantının gönülsüz misafiri olmuştur. Ferman açıktır: Ölüm! Şanslı sayılabilir mi bilinmez ama ölüm cezası, tam infaz edilecekken Sibiry'a sürgüne ve hapis cezasına çevrilir. Çocukluğunun sefalet yıllarının daha beterini tam dört yıl boyunca katil ve hırsızlarla aynı koğuştaki geçirecek tadar. Bedenen katil ve hırsızlarla kuşatılır ve fakat zihninde kendine yeraltında bir sığınak kurar. "Yeraltından Notlar" bu dönemin ürünü olur. Kendini unuttur, ama kendini de unutturur. Hatta artık adı anılmaz olur, geldiği yerde de unutulmuştur. Sürgün yıllarının bu korkunç yalnızlığını İncil'le hafifletmeye çabalar. Yoğun bir İncil okuması en büyük dostu olur. Bu da yetmez ona; hasta bir kadınla evlenir. Hayat onu yormuştur, bu yorgunluğu kendini feda ederek dindirirken "Ezilenler" kitabını yazar. Oradaki "suskun" Vanya tam da kendisidir. Sevdiği için kendini feda eden Vanya, onu anlatır.⁸

Dört yıl hapis, dört yıl sürgün olmak üzere toplam sekiz yıl süren kâbus yıllarının ardından Petersburg'a geri döner. Tuhaftır, onu hiç kimse hatırlamaz, zira tavan arasına terk edilmiş bir eski fotoğraf karesi gibi unutulmuş biridir. Zorunlu yalnızlık bulutlarının gölgesinde sürgün yıllarının onda kalanları⁹ olan "Ölümler Evinden Anılar" adlı eserini kaleme alır. Bu eserle, kaybettiği şöhretini, bir yıl içerisinde eskisinden de coşkulu bir şekilde tekrar inşa eder. Dönemin Çar'ına varıncaya kadar binler adını terennüm eder. Hem bir vaiz, hem bir siyasetçi, hem de bir Rus eğitmeni sıfatıyla çıkarmaya başladığı dergi şöhretine şöhret katar. Kaderi kederle yoğrulmuş Dostoyevski'nin sevinci göz açıp kapayıncaya kadar söner adeta: Dergisi yasaklanır, karısı ve hayattaki tek gerçek arkadaşı olan ağabeyi ölür. Bu yüklü hayatı terk edip gidenlerin gerideki borçları artık ona emanettir. Gece gündüz yazar, nefessiz yazar. Yoklukların tüneline girmiştir bir kere, ışığın görünmeye niyeti yoktur. Kaleme dökülen satırları kendi imkânlarıyla bastırmaya çalışsa da takati tükenmiştir, sefalet onu yemiş, bitirmiştir. Borçları yığılmıştır, tefeciler kapısına kamp kurmuştur adeta. Bir gece, ansızın Avrupa'ya kaçar, aşk

⁸ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ezilenler*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021) 158.

⁹ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ölümler Evinden Anılar*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019) 35.

derecesinde sevdiği Rusya'sını bağrına taş basarak geride bırakmıştır. Dedik ya, sefaleti de peşinden gider, gölgesi olur. Bu gönüllü bir gidiş değil, bir zorakidir, mutsuzluğunu perçinleyen bir sürgündür.

İkinci kez evlenir. İlk çocuğunun sevincini yaşayamaz, çünkü ecel elinden alır. Sibiryaya onun için bir âraf iken, Avrupa yılları cehennemi olur. Rusya'dan beklediği bir para çeki için tekrar tekrar geldiği bankada banka görevlilerinin alay konusu olur. Banka görevlilerinin ve rehincinin dışında kimsenin tanımadığı, ıssız mekânında onu ziyaret edenler yalnızca giderek sıklaşan sara nöbetleri ve bir türlü ödeyemediği kiralari yüzünden ev sahibesi olur. Bu yokluk ve sıkıntı günlerinde peş peşe yazar romanlarının en meşhurlarını: Suç ve Ceza; Budala; Ecinniler; Kumarbaz. Vücudunu ve beynini her gün biraz daha kemiren hastalığundan göz açabildiği her aralık yazı masasında kalemiyle hasret giderdiği anlar olur.

Nihayet elli yaşında kalbinin ve ruhunun bir an olsun terk etmediği sevgilisine, Rusya'sına tekrar dönmek nasip olur ve burada, ölümsüz eserlerinin en nadidesini yazar: Karamazov Kardeşler. Onu bir türlü haşır neşir olamadığı milletine armağan eder, gönül borcunu da ödemiştir bu eserle. Puşkin'in 100. doğum günü kutlamaları için düzenlenen programa Rusya'nın en büyük yazarları arasında o da çağrılır. En büyük ülküsü, bölünmüş, paramparça olmuş Rus halkının birleşmesi dileğini burada kısık ama alevli sesiyle bir kez daha haykırır. 10 Şubat 1881'de hayata gözlerini yumar. Cenazesi, eserlerinde özlemle satırlara döktüğü, bir ve güçlü Rusya hayali adeta tecessüm eder. Her kesimden binlerce Rus onun naaşını selamlamaktadır.

Toplam 60 yıllık ömrüne tüm dünyanın okuduğu klasiklerini sıkıştırır: İnsancıklar, Öteki, Ev Sahibesi, Beyaz Geceler, Netoçka Nezvanova, Amcanın Düşü, Stepañçikovo Köyü, Ezilenler, Ölüler Evinden Anılar, Yer Altından Notlar, Suç ve Ceza, Kumarbaz, Budala, Ecinniler, Bir Yazarın Günlüğü, Delikanlı, Karamozov Kardeşler.

2. Tanrı ve İyilik- Kötülük Algısı

2.1. Tanrı İnancı ve İnkârı

Dostoyevski'nin sürgün yılları onun düşünce dünyasında bir kırılma noktasıdır. İlk dönem eserlerinde daha ziyade insan ve davranışları

üzerine yoğunlaşırken, sürgün sonrasında yazılarına Tanrı'ya dair fikir ve kanaatlerini de ekler. İlk eserlerinde roman ve hikâye kahramanları maddi ve dünyevi kaygılarla boğuşur. Akıllarında metafizik sorunlar ve sorular yoktur. Tanrı fikri ve inancı neredeyse onları hiç ilgilendirmez. Dostoyevski başlangıçta hiç aklına getirmedeği ve belki de içinde bir inanç boşluğu hissetmediği için olacaktır ki, Tanrı'yla pek işi olmaz. İlerleyen süreçte, eserlerinin kahramanları Tanrı ile iç içedir.

Dostoyevski'ye göre Tanrı yaşamın içindedir, merkezindedir, varlığını her an hissettir. İnsanın kalbindedir, onların kalplerine bakar; onlara merhamet eder ve günahlarını bağışlar. Onun inancında merhametli Tanrı baş roledir; onun tercihi merhamet eden Tanrı'dan yanadır, cezalandıran Tanrı'dan yana değil. İnsanların samimi imanlarının karşılığında mükafatlarını öteki âlemde ya da bu dünyada mutlaka alacaklarına inanır. Ne kadar kötü olursa olsun, Tanrı insanı affedecektir. Onun Tanrı'ya olan inancını biraz daha net biçimde ortaya koymak için burada Stefan Zweig'a kulak verelim:

“Dostoyevski'nin Tanrı'ya ihtiyacı vardır, ama onu bulamaz. Bazen ona ait olduğunu sanır ve o anda esimeye tutulur, inkâr etme ihtiyacı onu yeniden yeryüzüne fırlatır. Tanrı ihtiyacını ondan daha şiddetli idrak eden olmamıştır. “Tanrı benim için şu yüzden gereklidir,” der bir keresinde, “çünkü o insanın her zaman sevebileceği tek varlıktır.” ve bir başka seferinde, “İnsan için önünde eğilebileceği bir şey bulmaktan daha kesintisiz ve daha acı verici bir korku yoktur.” Bu Tanrı eziyetini altmış yıl çeker ve Tanrı'yı tıpkı acılarının hepsini sevdiği gibi sever, onu her şeyden çok sever, çünkü o bütün acıların en ebedisidir ve acıya olan sevgisi varoluşunun en derin düşüncesi anlamına gelmektedir.”¹⁰

Eserlerinde insana, insanın özgürlüğüne ve insanın Tanrı karşısındaki konumuna çokça temas eden Dostoyevski, hemen hemen eserlerinin tamamında insanı Tanrı'yla savaştan bir varlık olma konumundan çıkarma çabası güder. Burada vurgulamamız gerekir ki, onun Tanrı'sı Tolstoy'un Tanrı'sından mahiyet bakımından farklıdır. Onun Tanrı'sı insan-Tanrı'dır. Daha açık bir ifadeyle, İsa onun için bir Tanrı'dır; yaşa-

¹⁰ Zweig, *Üç Büyük Usta*, 199- 200.

yan bir Tanrı'dır. İnsanın kaderinin Tanrı tarafından yaratıldığına inanır. İnsanın hayattaki amacı, Tanrı İsa'nın gösterdiği yolda yürüyen bir yeryüzü temsilcisi olmaktır. Bu tanrılaşmak anlamında değildir. Din ve tanrı fikri merhamet ve vicdan üzerine kurulu olan Dostoyevski, insanın Tanrı'ya sevgi bağıyla ve fakat şartsız ve koşulsuz bağlanması gerektiğini düşünür. Tanrı'nın varlığının bir delille ispatını da gereksiz ve anlamsız bulur. Tanrı, ona göre, insanın asla kaçamayacağı bir kadedir; onu kuşatır, hayatının her yerindedir.¹¹

Tanrı'nın iyiliği ve güzelliği, şeytanın ise kötülüğü ve çirkinliği temsil ettiğine inanır. Onun, romanlarında işlediği bir diğer önemli tema ise, Tanrı'nın varlığının son derece aşikâr olduğu ve bunun için bir delille ihtiyacının bulunmadığıdır. Onun romanlarında Tanrı'yı inkâr eden, onu yok sayan karakterler elbette vardır. "Karamazov Kardeşler"deki İvan karakteri bunlardan biridir. İvan'a göre, kötülük ve adaletsizlik her yerdedir; evlerin içindedir.¹² Bu kötü kimi zaman bir anne baba, kimi zaman bir çiftlik sahibi, kimi zamansa bir arkadaştır. Tanrı'yı sorgulayan karakterlerinden biri "Suç ve Ceza"da Katherina İvanova'dır. Açlık ve sefaletin kucağında hayatta kalma mücadelesi veren üç çocuk annesi Katerina, tüm bunlar yetmezmiş gibi hem bir verem hastasıdır hem de sarhoş ve kumarbaz bir kocanın zulmü altında inlemektedir. Bir gün sarhoş kocası at arabasının altında kalır ve ölür. Cenaze merasimi esnasında papaz, "Tanrı büyüktür" deyince Katerina dayanamaz: "Eh! Büyük ama bize değil"¹³ Diğer taraftan, üvey kızı Sonya ise, yokluğun acımasız dehlizlerinde yaşam mücadelesi veren bir hayat kadınıdır; tüm derdi, ailesine bir lokma ekmek getirmektir. Zaten hayata ve kocasına öfkeli bir anne olan Katerina bunu öğrendiğinde, "Hayır hayır bu olamaz! Bu iğrenç şeye Tanrı razı olmaz! Hayır, hayır, Tanrı onu korur!" der. Onun bu isyanına cevap Raskolnikov'dan gelir: "Belki de Tanrı hiç yoktur."¹⁴ Dostoyevski Tanrı fikri "Staretzlik" olarak kavramsallaştırdığı mistik bir düşünceye dayanır. O bu düşünceyi şöyle açıklar:

¹¹ Berdyayev, *Dostoyevski'nin Düşünce Dünyası*, 36-38.

¹² Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Karamozov Kardeşler*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021) 98.

¹³ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, çev. Mazlum Beyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 301.

¹⁴ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, 309.

“Staretz; ruhunuzu, iradenize alıp kendi ruhuna kendi iradesine bağlayan bir adamdır. Bir Staretzi seçmekle iradenizi kullanmaktan vazgeçerek onu tam bir teslimiyet önderinize bağlamış olursunuz. Kendilerini çileye, bu korkunç hayat okulunda girmeye gönüllü olarak mahkûm edenler, ömür boyunca sürecek bir boyun eğiş ve her şeyi Tanrı’ya bırakışla benliklerini sindirerek tam bir ruh özgürlüğüne kavuşmak umundadırlar.”¹⁵

Dostoyevski’nin kahramanları, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Tanrı tarafından kuşatılmıştır. Hayatları kimi zaman inanç ekseninde, kimi zamansa inkâr ekseninde geçer; gerçek şu ki, inansalar da reddetseler de kaderleri Tanrı’nın elindedir. Dostoyevski’nin roman ve hikâye kahramanlarının bir kısmı Tanrı’ya koşulsuz teslim olurken, bir kısmı koyu bir inkâr içindedir. Kimi kahramanlar ise inanmakla inkâr etmek arasında gelgitler yaşamaktadır. “Ecinniler” isimli eserin baskın karakterlerinden biri olan Stefan Trofimovich, gençlik yıllarından beri Tanrı’yu ve varlığını inkâr eden koyu bir ateist öğretmendir. Stefan, ölümüne ramak kala, deyim yerindeyse, hayatının son düzlüğünde, Tanrı’nın varlığını ikrar eder, kendisini Onun sevgi ve merhametine bıraktığını söyler.¹⁶ Bu halin, Dostoyevski’nin, ne kadar inkâr ederse etsin, insanın nihayette Tanrı ile mutlaka buluşacağına olan inancını daima muhafaza ettiğini göstermesi bakımından ilginç olduğunu söylemek gerekecektir. Muhafazakâr bir entelektüel kimliğindeki Trofimovich, İncil’i bilen ancak okumayan tipik bir Rus aydınının temsilidir. Kendi isteğiyle tüm düzeni ve sahip olduğu her şeyi arkasında bırakarak sürgüne gider ve İncil’le bütünleşir. Dostoyevski, açıktır ki, bu karakterle Rus toplumunu küçük gören, Ortodoks Hristiyanlığa yabancılaşan, İncil’den uzaklaşan Rus aydın sınıfıyla kendini bütünleştirir, onlarla birlikte kendini de eleştirmenin odağına koyar.

Tüm hikâye ve romanlarını severek okuduğum Dostoyevski’den anladığım ve kesinlikle emin olduğum şey, onun, kimilerinin ifade ettiği gibi,

¹⁵ Dostoyevski, *Karamozov Kardeşler*, 29-30.

¹⁶ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ecinniler*, çev. Mazlum Beyhan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), 650.

asla bir ateist ya da nihilist olmadığıdır. Ama söylemem ve vurgulamam gerekir ki, Tolstoy gibi de dindar, tam inanmış biri değildir. Şüphe ile iman arasında bir gezgindir o. Modern insanı eleştirir, tanrılaşmakla suçlar, Tanrı'nın yerine göz dikmekle itham eder. Ne kadar çabalarsa çabalasın, sahteliğinin sırtacağı romanlarının satır aralarında verir. Modern insan, İsa'ya tutunduğu takdirde kurtulacaktır. Tanrı'sız bir hayatın yavanlığına inanmıştır, ancak Tanrı'nın tam mahiyetinde hâlâ karar verebilmiş değildir. Hareket noktası Hıristiyanlıktır, ama ona ne kadar sadık kaldığı, kendisinin ne tür bir Hıristiyan sayılacağı belirsizliği koruyan bir unsur olarak göze çarpar. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, o, Tanrı'nın kendi suretindeki İsa'ya inanır ve Tanrı'sız yaşamının imkânsız olduğunu düşünür.

“Tanrı var mı?” sorusunu İvan, ruhunun derinlerine sinen yoldaşı şeytana sorarken, baba Karamazov da İvan ve Alyoşa'ya sorar. Şeytan kuşatmıştır onları, Tanrı var mı sorusunu nadiren sordurur. Bu, deyim yerindeyse tasarruflu kullanılması gereken, nadir bir sorudur, harcılem bir soru değildir. “Ecinniler”de ise aynı soruyu Nikolay Vsevolodoviç Stavrogin erdem timsali Şatov'a sorar. Soru, yürekleri kıpırdatacak bir sorudur ama yalnızca Krillov somut bir adım atar. Zihninde ve ruhunda kaos ve fırtınalar yaratan bu sorunun cevabını aldığı anda, nedendir bilinmez, seçebileceği en son şeyi seçer: intihar etmek.

“En büyük özgürlüğü isteyen herkes kendini öldürme cesareti gösterebilmelidir. Kendini öldürebilen kimse yanılmanın sırrına ermiştir. Bundan öte özgürlük yoktur. Her şey burada biter. Kendini öldürebilen kişi Tanrı'dır. Bugün herkes Tanrı'yı da her şeyi de yok edebilir.”¹⁷

Değerlerini elinin tersiyle itmişler olarak boşlukta gezinen, Tanrı'yı öldürdüğünü bir maharetmiş gibi birbirlerine terennüm eden bütün Rus gençlerinin de nihayetinde intiharını seçeceğini bütün içtenliğiyle savunur. Samimidir Dostoyevski, hayattan bütün beklentilerini tüketmiş biri olarak çaresizliğin en son kalesi gibi durur, Rus edebiyatının kalbinde. Biraz geç olsa da bir hakikatin farkına varır: ne kadar kaçılırsa kaçılın, Tanrı fikri sizi sonunda yakalar. Bu fikir onda Tanrı'ya bir ya-

¹⁷ Dostoyevski, *Ecinniler*, 478.

kınlaşma, sanki bozulan arayı tamir hissini besler. Her insanın ve elbette kendi kalbinin Tanrı ile şeytan arasında çetin bir muharebe alanı olduğunu düşünse de mağlup edilmesi gereken şeytandır. Dimitri Karamazov'a söyletir bunu.

Dostoyevski'nin romanları, Batı aydınlanmasının, hümanizminin tanrı koltuğuna oturttuğu insana acımayla bakar, onu zavallı ve bitik biri olarak tasvir eder. Ona göre, Tanrısı gasp edilen insan, elinden ekmeği alınmış aç bir insan gibidir adeta. Çökmüş, bitik ve yitik bir insan. Başta Ortodoks Hristiyanlığı ile gönül bağını mümkün merteye sıcak tutarken, bunu sonraları milliyetçilikle de buluşturmuş ve Hristiyanlığın yükselişinin ancak Rus düşüncesiyle mümkün olabileceğine yürekten inanmıştır. Batı'yı, değerlerini, Katolik Kilisesi'ni ve sosyalizmi katı bir şekilde eleştirir. İsa'nın geri döneceği tek yerin olsa olsa Rus toprakları olacağını ve tüm insanlığın arınıp kurtulmasının ancak Rus eliyle gerçekleşebileceğini savunur. Bu tezini "Ecinniler"de Şatov'un ağzından seslendirir:

-“Rusya'ya inanıyorum, Ortodoksluğa inanıyorum... İsa'nın bedenine inanıyorum...İsa'nın Rusya'da yeniden ortaya çıkacağına inanıyorum.”

-“Ya Tanrı'ya, Tanrı'ya inanıyor musun?”

-“Ben...Tanrı'ya da inanacağım.”¹⁸

İnsan akli, ona göre, yaşamın varoluş sırrını ve mutluluğunu yakalayacak kudrette değildir. Çünkü bunların çözüm mekânı yürektir ve çözümü de ancak inanmakla mümkündür. “Karamozov Kardeşler”in Zosima'sı, zulmün ve kederin saadete dönüştüğü yerde bu sihrin sahibinin ancak Tanrı olacağını söylemesi Dostoyevski'nin zihnini okumadır bir bakıma. Mutluluk yalnızca Tanrı'nın elindedir, ona aittir; ona inanan bu mutluluktan tatma bahtiyarlığına erecektir.

Sonuçta, Dostoyevski'nin bir ateist veya nihilist olarak gösterilmesi doğru bir tespit değildir. Bunu yalanlayan da bizzat kendisidir. Tanrılı bir hayat felsefesi romanlarının kimi zaman aşikâr cümlelerinde gözlerimizi alırken, kimi zamanda satır aralarında kulağımıza fısıldar. Onu Tanrısız, inançsız biri olarak göstermek kör bir ideolojinin saplantısı

¹⁸ Dostoyevski, *Ecinniler*, 316.

veya ümitsiz bir hastalığı olsa gerektir. Dostoyevski'yi okumak insanı karamsarlığa da itebilir, ama bu karamsarlık bulutlarının ardında Tanrı hep vardır. Ona ulaşmak istemesi Dostoyevski'nin tipik bir özelliği kabul edilebilir. Onu Tolstoy'dan ayıran en bariz nokta da burasıdır. Tolstoy'da her şey açıktır: Tanrı, iyilik ve kötülük fikri nettir. O utangaçtır, Tolstoy ise olduğu gibidir. İçi dışındadır; inancını hep haykırır, ama Dostoyevski, içinde alev alev yanan inancını kahramanlarının ağzından açığa vurur.

2.2. İyilik – Kötülük Algısı

Dostoyevski'nin mutlak iyilik ve kötülük algısının olmayışı, onu çağdaşı Tolstoy'dan ayıran en belirgin özelliktir. Bir romanında iyiliğin tecesüm etmiş sembolü olan baş kahraman, bir başka romanda kötülüğün ve şeytanın iki ayaklısı olabilir. Ya da en azından kötülük karşısında sessiz ve pasif kalabilir. Kötü karakterler zaman zaman vicdan azabı da duyarlar. “Ecinniler” Stavrogin'i böyle biridir. Stavrogin aslında kötüdür, şeytani düşlerle yatar, şeytani fikirlerle kalkar. Normal ve düzenli giden hayatını anlamsızlaştıran ve giderek fenalığın kucağına düşen Stavrogin, insanlar nezdindeki onur ve itibarını da yerle bir eder. Ama bir gün bu kötü adam, engelli ve ama, abisinin zulmüyle inim inim inleyen Maria Timofeyevna ile evlenir. Onu mahkûm olduğu bu bataklıktan çıkarmaktır niyeti.

Suçun vicdan üzerindeki baskısına da yoğunlaşan Dostoyevski'ye göre, suçlu kanundan kaçsa bile kendi içindeki yargıçtan kaçamayacaktır. Şeytan dostu olmakla övünen İvan, yatağını ıslattığı için anne ve babası tarafından dövülen, tuvalete hapsedilen beş yaşındaki çocuğun suçunu sorgularken kendi içindeki yargıcın varlığını iliklerine kadar hisseder. Aynı İvan, bir başka olayda, köpeğe taş attığı için av köpeklerinin önüne atılarak cezalandırılan ve annesinin gözleri önünde parçalan sekiz yaşındaki çocuğun günahını sorgular. Tanrı kimden yana, öğrenmek ister. İyilerin mi yoksa kötülerin safında mı, nerede? Bu çetin sorunun cevabını kilise öğrencisi kardeşi Alyoşa'ya sorar. Alyoşa, susmayı tercih eder. İvan, günah çıkararak Hıristiyan toplumun sahteliğine isyan eder, Tanrı'nın günaha ve zulme boğazına kadar batmış bir toplumu affedemeyeceğini, affetmemesi gerektiğini düşünür. Tanrı affetse bile, içerdeki

yargıç asla affetmeyecektir. O bu yargıca “Büyük Yargıç” adını verir. Dostoyevski çetin sınavları sever. Kolaya talip olmak onun harcı değildir, zor ve çetin onun sırdaşı ve yoldaşdır. Hayatın en çetrefil düğümlerini zor ve çetin olanla çözenin sahici çözüm olduğunu düşünür. Kahramanlarının ahlâkını zor koşullarda test eder, vicdanlarının susup susmayacağını anlamak ister. Açlık, zulüm, hor görülme, iftira, itilip kakılma anlarında nasıl davranacaklarını görmeyi arzular. Tüm bu olup bitenlerde, aslında yaptığı şey, kendini de test etmektir. Kahramanlarını öyle çetin durumlarla imtihan eder ki, adeta ben olsaydım ne yapardım sorusunu düşünür günlerce. Zulme sessiz kalmayan Katerina, eşini kaybedip sefil bir yaşama mahkûm olduğunda isyanını haykırır Tanrı’sına; dayanamaz ve Onu da mahkemeye vereceğini söyler. Aklını kaybetmiş bir deli olarak son nefesini verdiğinde Dostoyevski, kendi içindeki çetin sınavın cevabını bulmuştur. Tanrı asla zulme razı olmamalıdır; O’nu gerçek kılan da bu vasfıdır. Kilise’nin suskunluğuna şaşırılmaz, zira ondan pek bir beklentisi yoktur, tıpkı Tolstoy’un yaptığı gibi. Kilise zor ve çetrefil problemler karşısında, tam da beklediği gibi, hep suskundur.

“Suç ve Ceza”nın elinde olmadan katil olan ‘masum’ katili Raskolnikov insanları iki sınıfa ayırır: sıradanlar; olağanüstüler. Sıradan insanlar düzenin adamlarıdır; olağanüstü kişilikler ise bedeli suçlanmak ve cezalandırılmak olsa bile yeni şeyler üretmenin peşindeki cesurlardır. Ona göre, Napolyon olağanüstü şahsiyetlere en iyi örnektir. Sıradanlar ise, annesidir, çevresindekilerdir. Kötü karakter tefeci yaşlı kadını, paltosunun içine sakladığı baltasıyla öldürdüğünde Raskolnikov kendisini de olağanüstüler sınıfına yazar. Kötülüğü önlemiştir kendince.¹⁹ Devletin polisinden kaçarken kendi vicdanının yargıcına çoktan teslim olmuştur. Toplum ahlâksız kaynamaktadır. İyiler azınlıktır. “İnsancıklar”ın Markar’ı, Varvara’sı,²⁰ “Karamazov Kardeşler”in Alyoşa’sı, Zosima’sı, Dimitri’si; “Budala”nın Prens Mişkin’i;²¹ “Suç ve Ceza”nın Sonya’sı, Razumi-

¹⁹ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, 402.

²⁰ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *İnsancıklar*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Can Yayınları, 2021) 12.

²¹ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Budala*, çev. Engin Altay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021) 23.

hin'i, Dünya'sı, "Netoçka Nezvanova"nın Netoçka'sı, Katya'sı,²² Stepançikovo Köyü'nün Albay'ı,²³ "Öteki"nin Golyadkin'i kötülüğün yoğun olduğu toplumun nadide iyileridir. Saf, bozulmamış, dürüst, erdemli kişiler sınıfındadırlar. Toplumun "Budala"sıdır onlar. İsa dünyaya döndüğünde işi zordur, zira kötüler her köşe başını tutmuş olacaktırlar; toplumun iyilerini yani budalalarını epey araması gerekecektir. Dostoyevski, vahşi suçların faillerinin saf ve basit bir yönlerinin olduğunu da düşünür. Onlar doğaları gereği kötülük işlerler, bir anlık hatanın sonucudur kötü fiilleri. İnsan fitratı kötülüğe meyillidir, dolayısıyla elinden kötülüğün çıkması anlaktır. Ruhunun Tanrı ile şeytanın amansız savaş alanı olması boşuna değildir. Bu fasit kavganın kaybedeni olmamak ancak İsa'nın ayak izlerini takip etmek ve onun gibi acı çekmekle mümkündür. İvan Karamazov'un "Tanrı yoksa her şey mubahdır"²⁴ sözü, aslında insana açık bir uyarıdır. Tanrı iyi ve kötünün tek ve yegâne belirleyicisi, sınırlarını tayin eden tek hâkim olmalı, iyinin ölçüsü ve faili olmayı insana terk etmemelidir. Aksi durum, hayatı ağır bir yüke çevirecek, alınan her nefesi tarifsiz bir eziyete dönüştürecektir. Tanrı'nın yokluğu onun için tam bir nihilizmdir. Tanrı varsa adalet ve saadet, yoksa kötülük ve nihilizm vardır. Her ne kadar Tanrı'nın varlığı, sıfır kötülük anlamına gelmiyorsa da Tanrı var olmalı ve varlığını hissettirmelidir. Tanrı insanın kendisi için vazgeçilmez mesabesindedir, zira hayatından Tanrı çıkıp gittiğinde düşeceği çukur, nihilizmin karanlık ve dipsiz kuyusudur. Ebedi bir Tanrı yoksa, erdem de yoktur; nihai ve belirgin sınırlar yoksa kötülüğün kucağı vardır insan için.

Sonuç

Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, romanlarıyla tüm dünyanın tanıdığı, ünü ülkesinin sınırlarının çok ötesine taşmış meşhur bir şahsiyettir. Özellikle insan ruhunun görünmeyen derinliklerine yaptığı yolculuklar romanlarının ana teması olarak kabul edilebilir. Duyguları sihirli kelimeleriyle adeta dans ettirir. Kimileri onu ateist ya da nihilist

²² Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Netoçka Nezvanova*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Varlık Yayınları, 2020) 24.

²³ Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Stepançikovo Köyü*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), 42.

²⁴ Dostoyevski, *Karamozov Kardeşler*, 594.

olarak tanımlasa da bu doğru değildir. İstisnasız tüm romanlarını ve hikâyelerini severek okuduğumuz bu ölümsüz yazarı ateist ya da nihilist olarak nitelemek, kanaatimizce, ona yapılacak en büyük haksızlıktır. O, Tanrısız ruhların, tanımını tam olarak yapamadığı, bir boşluğa yuvarlanacaklarına inanmıştır. Ona göre, insan ruhu gerçek huzuru ancak Tanrı'da bulabilir. İnsanlığın kurtuluşu da insan-Tanrı İsa'nın önderliğinde gerçekleşecektir. Bunun en önemli şartı, üstün Rus halkının iman sahibi olması ve bunu korumasıdır. Eserleri ateist, sosyalist, teist, nihilist karakterlerle doludur. Bunlardan rahatsızlık duymaz, bilakis onların hayal dünyalarında, söz ve eylemlerinde, kederlerinde, sorgulamalarında, çektikleri zulümlerde kendi özlemlerini dile getirir. Romanlarının ateist karakterleri vasıtasıyla kötülük problemini sorgular. Cevabını yine onlara buldurur: kötülükler irade özgürlüğünün kaçınılmaz sonuçlarıdır. Kötülük, iyiliği seçebilmek için var olmak zorundadır. Tanrı varsa kötülük niye var sorusunun cevabı hayatın bir muammasıdır ve cevabını verecek olan tek başına insanın kendisi değildir. Onun roman kahramanlarının özellikleri sıradan değildir, her biri hayatın bir başka tuhaflığını ve sadeliğini yansıtır. Onların kaderi kötülük ve iyilik arasındaki tercihlerde nihai yolunu bulur. Tanrı'ya ulaşmak kolay değildir. Bu yol çetindir ve pek çok belalarla, sıkıntılarla doludur. Bu yolda, suç-ceza, iyi-kötü, adalet-zulüm, doğru-yanlış daima birbirlerini dengeleyen ikili denklemlerdir. Ciğerleri yakan acılar, sineleri kavuran vicdan azapları, toplumun dışına fırlatılışlar tüm bu denklemlerin kaçınılmaz sonuçlarındandır. Romanlarının karakterleri bunlarla yoğrulur, pişer ve olgunlaşır. Her bir acı onları insan kılmaya yalnızca basit, gösterişsiz bir basamaktır. Tanrı'nın erdemli toplumu olmak, kolay değildir, her acı en iyi eğiten öğretmendir. Acı ve gözyaşıyla yoğrulmayan bir iyilik, iyilik değildir.

Kaynakça

Barnes, Ian. *Rusya Huzursuz İmparatorluk*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, I. Basım, 2022.

Berdyayev, Nikolay Aleksandroviç. *Dostoyevski'nin Dünya Görüşü*. çev. Kasım Müftüoğlu. Ankara: Hece Yayınları, I. Basım, 2021.

- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Budala*. çev. Engin Altay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XVII. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Ecinniler*. çev. Mazlum Beyhan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XVI. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Ezilenler*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XVIII. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *İnsancıklar*. çev. Sabri Gürses. İstanbul: Can Yayınları, 31. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Karamazov Kardeşler*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XXVIII. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Netoçka Nezvanova*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Varlık Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Ölümler Evinden Anılar*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, X. Basım, 2019.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Stepançikovo Köyü*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XIII. Basım, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Suç ve Ceza*. çev. Mazlum Beyhan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XLII. Basım, 2022.
- Tolstoy, L. N. *İtiraf*. çev. Ayşe Hacıhasanoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, IV. Basım, 2022.
- Topsakal, İlyas. *Rusya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, I. Basım, 2022.
- Zweig, Stefan. *Üç Büyük Usta*. çev. Nafer Ermiş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XXVI. Basım, 2021.

Tolstoy'un Romanlarında Tanrı ve İyilik-Kötülük Algısı

The Perception of God and Good-Evil in Tolstoy's Novels

TUBA ŞEYMA SAVRANLI**

Geliş ve Kabul Tarihi: 12.07.2022 / 08.08.2022

Öz: L. N. Tolstoy, yaşadığı çağda kaleme aldığı eserlerle doğup büyüdüğü, duygularını inşa ettiği, fikirlerini şekillendirdiği Rusya'nın siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel problemlerini okuyucuya sunan güçlü bir kalemdir. Onun kalemi yalnız Rus edebiyatında değil, dünya edebiyatında da hak ettiği yeri bularak günümüze kadar süregelmiştir. Karakterlerin ve olayların gerçekliği okuyucuyu adeta dönemin Rusya'sına kilitler niteliktedir. Bu çalışmamız Tolstoy'un Tanrı fikriyle birlikte romanlarına yansıyan İyilik-Kötülük algısını edebi üslup ve tasvirler çerçevesinde okuyucuya sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tolstoy, Tanrı, Rusya, Ahlâk.

Abstract: L. N. Tolstoy is a powerful pen that presents the political, economic and socio-cultural problems of Russia, where he was born, raised, built his feelings and shaped his ideas. His pen has reached the present day by finding its deserved place not only in Russian literature but also in world literature. The reality of the characters and events takes the reader on a journey to the Russia of the period. This study aims to present the perception of Good-Evil, which is reflected in Tolstoy's novels with the idea of God, within the framework of literary style and descriptions.

Keywords: Tolstoy, God, Russia, Morality.

** YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
seymasavranli@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-7260-5004

1. Tolstoy'un Yaşadığı Sosyo-Kültürel ve Siyasi Ortam

1.1. Sosyo-Kültürel ve Siyasi Ortam

Şüphesiz ülkelerin tarihleri kendi coğrafyalarında kökleşmiştir; Rusya da böyledir. Geniş ovaları, soğuk, karlarla kaplı dağlık arazileri, yemyeşil ve nihayetsiz ormanları, eşsiz buzul denizleri ne kadar cazip ve büyüleyiciyse, Rus topraklarında filizlenen önemli eserleriyle dünya edebiyatında kendine haklı bir yer edinen Rus edebiyatı da o kadar cazip ve büyüleyicidir. Kalemin kelâmı ve duyguları büyük bir ustalıkla tasvir ettiği bu coğrafya; yaşamın ve onun tüm zorluklarıyla baş etmenin hiç de kolay olmadığı bir coğrafyadır. Hayat şartları çetindir; yoksulluk ve hastalık her yerdedir, ezenler ve ezilenler arasındaki kadim çekişme sürmektedir. Slav kabileleri ve hanedanlıklar arasındaki çetin mücadelelerin yanı sıra, Moğol istilaları, Napolyon savaşları ve devrimlerle bitap düşen bu koca coğrafyanın toplumsal, siyasi ve ekonomik çalkantılar yüzünden içine düştüğü istikrarsızlık onun edebiyatının bu denli cazip olmasının belki de en temel sebebidir. Rus topraklarındaki bu tarihsel tortular, yaşanan krizler cazibesine kapıldığımız Rus edebiyatının adeta doğum sancılarıdır. Yoksulluklar, hastalıklar, çekişmeler, savaşlar, devrimler, despotik rejimler olmasaydı belki de bu edebiyat bu ölçüde cazip olmazdı.

On dokuzuncu yüzyıl Rusya'sı, modern olan ile geleneksel olan arasındaki ezeli zıtlığı tüm yalınlığı ile resmeden bir tablo görüntüsü sunar. Bu tabloda kendisini korumak için çaba sarf eden gelenek ve onu tanınmaz bir biçimde değiştirmek için azmeden modern arasındaki kıyasıya mücadele oldukça aşikârdır. Olayların çekim gücünden kendisini bir türlü azat edemeyen Rus toplumunun derin sarsıntıları ve bunların sebep olduğu iç çekişleri bu tablonun canlı renk tonlarıdır. Rus romanları tabir caizse bütün bu keşmekeşin satırlarda vücut bulmuş halini temsil eder demek bir abartı sayılmaz. Bu romanlar Rus yazarların tahayyül gücünden doğmuş, gerçek dışı kurgular değildir, bilakis bu romanlar yazarların hayat hikâyelerinden gerçek kesitlerdir. Hayatın içindedir; fazla abartı gelebilecek tasvirler bizzat gerçektir. Bu romanlar, aynı zamanda, kendi gelenek ve kültürleri ile asırlarca harmanlanan Rus toplumunun tarih yolculuğunun özgün anlatılarıdır.

Rusya I. Petro dönemi siyasetiyle birlikte yönünü Batı'ya dönmüş ve

ondan önemli ölçüde etkilenmiştir. Köklü Patriklik kurumu ilga edilmiş, kilise teşkilatı devlet denetimine tabi kılınmış, ordu modernleştirilmiş, Avrupa tarzı kılık kıyafet ve görgü kuralları uygulamayakonmuştur.¹ Petro ile başlayan bu değişim rüzgârı ilerleyen süreçte dönem dönem kesintiye uğramışsa da 1860'lı yıllara gelindiğinde zahirde hukuken özgür görüntüsü verse de ekonomik bakımdan feodal bir yapı arz eden bu toplumsal manzara, neticede bir köylü sınıfını ve de sırtını otokrasiye yaslamış bir burjuva sınıfını doğurmuştur. 1890'lı yıllardan itibaren bir yandan serflikten kurtulurken, bir yandan da kendi toprağında işsiz kalan sınıfların dönüşümüyle birlikte bir proletarya sınıfı doğmuştur. Nihayetinde 1900'lü yıllarla başlayan süreç, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan köylü sınıfının burjuvaziye karşı büyük bir mücadelesine sahne olmuştur.² Aynı süreçte Rus milliyetçiliği de canlanmıştır; bunun izlerini Napolyon'un 1812-16 arasındaki işgaline kadar sürmek mümkündür. İlaveten, Napolyon'a hayran bir Rus kimliğinin doğuşu da bu olayla bağlantılıdır, ancak bu işgalin enkazından doğan ise koyu bir Rus milliyetçiliğidir. Nitekim Tolstoy, *Savaş ve Barış* isimli meşhur romanında Piyer Bezukhov karakterini Napolyon hayranı bir Rus olarak tasvir eder; yabancı hayranı bu karakterin karşısına ise koyu Rus milliyetçisi Kont Rastopçin'i koyar. Romanın bu iki zıt karakteri arasındaki ilginç diyalog dönemin Rus aydınının kimliğine dair ipuçları da taşır:

"Hem biz Fransızlarla nasıl savaşırız prens? Hiç bize öğretmenlik etmiş olanlara, birer put halinde getirdiklerimize karşı silaha sarılabılır miyiz? Gençlerimize bakın, kadınlarımıza bakın... Bizim Tanrılarımız Fransızlardır, bizim cennetimiz Paris' tir."³

Rus liderlerin liberalizmi tehdit olarak algılaması, buna yönelik tedbirler sadedinde birtakım kanunlar çıkarması, savunucularını baskılaması nihayetinde sanat, edebiyat ve yazım alanlarını da kuşatmış ve etkilemiştir. Tüm bu yaptırımların Rus toplumunda derin travmalara yol

¹ Ian Barnes, *Rusya Huzursuz İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 62.

² İlyas Topsakal, *Rusya Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022), 101.

³ L.N. Tolstoy, *Savaş ve Barış*, çev. Tansu Akgün (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 41.

açması kaçınılmazdı; doğal olarak, zaten var olan siyasi, ekonomik ve dini krizler daha da kronik bir hâl almıştır. Tüm bu olup bitenler karşısında, köklerinden sökülme istenen Rus toplumu üzerindeki ölü toprağını silkeleyecek ve kendi kaderini kendi eline alma azmini çok geçmeden ortaya koyacaktır. Rus Devrimi pek uzak değildir. Çarlık Rusya'sının baskı ve zulümlerini romanlarına yansıtan Rus yazarlar, bu baskıların bir halk devrimiyle birlikte yerle bir edileceğinden emindirler.

On dokuzuncu asrın Rus toplumunun hâkim manzarasında soylular, din adamları, işçiler ve köleler vardır. Soylular en tepededir. Geleceğin Rusya'sı ve Rus toplumunun kaderi hakkında söz söyleme yetkisi yalnızca onlarındır. Eğitimli, zengin ve kültürlüdürler; Batı aristokrasinin yaşam ve tüketim tarzlarına epeyce aşinadılar ve bu konuda sıkı bir taklitçidirler. Bu toplumsal tabakanın bir diğer sınıfını din adamları oluştururlar. Bu sınıf, inancı bir baskı ve korku aracı olarak kullanmaktan imtina etmez. Mazlum ve ezilmiş sınıfların son sığınak kapısı olmaları gerekirken, onlar da zenginlerin değirmenine adeta su taşırlar. Dolayısıyla Rus romanlarında en fazla eleştiriyi alanlar arasındadırlar. Bir diğer sınıf ise, işçilerdir. Karın tokluğuna çalışırlar; okuma-yazma düzeyleri yok denecek kadar düşüktür. Vakitlerinin ve enerjilerinin önemli bir kısmını soyluların keyfini aramakla, onların hizmetinde çalışmakla harcarlar. Bir diğer sınıf ise toplumun en alt katmanını oluşturan Serfler yani Köylüler sınıfıdır. Çetin kırsalın bağrında, yakıcı güneşin altında tenleri kavrulmuş, elleri ve tabanları nasırlanmış bu köylüler Rus romanlarının vaz geçilmez karakterleridir. Tolstoy onlara dair çok şeyler söyler romanlarında. Onları çok sever, hatta ailesinin koyu muhalefetine rağmen arazilerini onlara bağışlamak ister, ama başaramaz. En azından onlar gibi düşünmek ve giyinmek ister. Onlarla geceli gündüzlü birlikte olmayı arzular.

On dokuzuncu yüzyıl Rusyası, sosyo-kültürel yapısı ve edebiyatı yönüyle de oldukça büyük olayların yaşandığı, usta yazarların önemli eserlerini kaleme aldıkları mümbit bir dönemdir. Bu dönemin yazarları arasında; "Anna Karanina, Savaş ve Barış" gibi büyük eserleri Rus edebiyatına katan, dönemin aristokrasinin şekillendirdiği evlilik yaşamını ve serflikin kaldırılmasıyla Rus köylüsünün durumunu, mevcut düzenin

ahlaksız ve adaletsiz olup, bu nedenle de sürdürülemez olduğunu, daha iyi bir düzen bulunmasının gerekliliğini ustaca kaleme alan Tolstoy'u, "Suç ve Ceza, Karamazov Kardeşler" gibi eserleri ile dönemin toplumsal sorunlarını psikolojik ve bireysel analizlerle kaleme alan Dostoyevski'yi, "Bronz Süvari" şiiri ile Petersburg'un önemli simgesi olan Petro'nun bronz heykeliyle kelimeler ve fikirler üzerinden hesaplaşan Puşkin'i, "Ölü Canlar" poemiyle son derece güç koşullarda yaşayan Rus köylüsünün harabe evlerini tasvir etmekle kalmayıp; feodal yapının neden olduğu ekonomik ve toplumsal uçurumu ele alan Gogol'u ve dahi nihilizm, pozitivizm, materyalizmden etkilenen Çernişevski ve Turgenyev'i sayabiliriz. Bu yazarlar kaleme aldıkları eserlerle adeta toplum mühendisliği yaparak dönemin yapısını, çıkmazlarını, toplumun durumunu tüm ayrıntılarıyla okuyucuya sunmakla kalmamış, aynı zamanda kalemleriyle de yaşadıkları topluma yön vermişlerdir.

1.2. Hayatı ve Eserleri

Tolstoy'un romanları zaman zaman onun biyografisinden, bir başka deyişle, hayat hikâyesinden kesitler sunar. Yaşadığı dönemin sosyal ilişkilerini, siyasi kavgalarını, savaşlarını, açlık ve kıtlığı bir roman dilinin en yalın ve keskin tasvirleriyle sunar. Romanlarının kimi kahramanları çevresindeki gerçek karakterleri yansıtırken, aslında kendisi de romanın içindedir. Örneğin, Savaş ve Barış'taki iyilik timsali ve iyi bir Rus milliyetçisi Andrey Nikola, bir bakıma Tolstoy'un kendisidir. Aynı şekilde, Sergei Baba'nın baş karakteri Yevgeni İrtenyev de aslında kendisidir. Münzevi keşiş Yevgeni İrtenyev, Tanrı'yı sürekli anarken aynı zamanda kendisini de sorgulayan, hac yapma hasretiyle yanıp tutuşan bir kişiliktir. Tolstoy, onun ağzından kendi hislerini konuşturur; bir diğer deyişle, onu kendi duygu ve düşüncelerine tercüman kılar. Olmak istediği, özlemine duyduğu yaşam tarzını onun ağzından tasvir eder. İrtenyev'in inzivaya çekilişleri, kendisinin de hayatın gürültüsünden kaçışıdır adeta. Her kaçış bir Tanrı arayışıdır. Tanrı sessizliğin, sakinliğin olduğu yerdedir.

İnsana, aileye, Tanrı'ya olan duygularını, onlara söylemek istediklerini çoğunlukla romanlarında dile getirir. "Aile arasındayken kederlenirim" der Tolstoy, "çünkü aile bireylerinin duygularını paylaşamam. Onları sevindiren her şeyi, okul sınavlarını, hayatta başarıyı, alışverişi,

bunların hepsini onlar için talihsizlik ve musibet sayıyorum ama söyleyemiyorum. Söyleyebilirim, elbette söylüyorum da ama sözlerim kimse tarafından anlaşılmıyor.”⁴ Kendi ifadeleriyle böyle devinir fırtınalara kafa tutan, karanlıklara parmak sallayan Tolstoy’un çocuk kalbi. 9 Eylül 1928’de Moskova’nın güneyinde asil, zengin ve soylu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelir. Rus düşünce ve edebiyat tarihinde kalemini kelâmıyla ustaca tezyin edebilmiş, derinlikli, mükemmeliyetçi ve soyut ahlaki ilkelere bağlı, fikir mühendisi, anlatım ustası bir kişidir. Anne ve babasını küçük yaşta kaybetmiş olmasına rağmen hayatını Zweig’in deyiimiyle, “Yeryüzünün muktedirleri arasında eskilerden kalmış rahat evinde zenginlik içerisinde geçirmiştir.”⁵ Onu en ziyade, romanlarındaki yeniden yaşama bütünleştirdiği kahramanlarından, fikirlerini ise herkesi hayran bırakacak bir ustalık, olağan üstü bir tasvir ve dahiyane bir düş gücü ile dile getirdiği romanlarından hareketle tanıyabiliriz. Onun için kelimeler, hayatın tam da içinden sahnelenmiş bir oyunun figüranları gibidir. İfadeleri sade ve yalındır, yapmacıklıktan uzaktır, bir o kadar hakiki ve bir o kadar da coşkuludur. Diğer Rus düşünürlerin yaptığı gibi, ahlaki merkeze alan erdemli, Tanrı’yı da hatırından çıkarmayan inançlı bir toplum hayali kurar.

Kazan Lisesi’nde geçirdiği yıllar onun “Delikanlılık Çölü” adını verdiği yıllardır. Lise dönemini belirleyen ise, inanç krizleri, ruhsal bunalımları, derin sorgulamaları ve amansız gelgitleri olur. İlk dini, felsefi ve ekonomik sorgulamaları da bu yıllara tekabül eder. Kiliseden ve Tanrı’dan uzak bir çocukluk geçirmez ama ergenlik dönemi onu yoğun sorgulamalarla epey sarsar. 1847’de geçirdiği bir rahatsızlık onu hastane günlükleri tutmaya sevk eder, bu alışkanlığını ilerleyen yıllarda da sürdürür. Döneminin bütün gelişmeleri mükemmeliyetçi karakteri sebebiyle onun kaleminde farklı bir renge bürünür. Yazdığı şeyler sakıncalı sınıftandır; onu bir başka adam yapmaya yeter de artar. İçinde sığınak bulduğu, nefes aldığı toplum onu adeta bunaltır. Onu bunaltan, toplumun bilgi ve inanç düzeyinin düşüklüğüdür; onu ürküten, toplumun seviyesizliğidir. Ne toplumun vaziyetinden ne de üniversitenin

⁴ Stefan Zweig, *Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar*, çev. Zehra Kurttekin (İstanbul:Can Sanat Yayınları, 2017),348.

⁵ Zweig, *Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar*, 313.

gidişatından hoşnuttur. “En iyisi bir müddet buralardan uzaklaşmak” diye fısıldar kendi kendine. Yazıları ve fikirleri keskindir, zehirli bir ok gibidir. Kilise’yi de rahatsız eder fikirleri, nitekim beklenen olur; aforoz edilir. Köyüne, Yasnaya Polyana’ya döner. Üniversite ikinci sınıftan terk biri olarak kendi köy halkı ile bütünleşmeyi dener. Başarır da öyle ki, hayatı onların hayatıyla beraber akar, kalbi onların kalpleriyle birlikte atar. Onlar gibi giyinir, onlar gibi yer içer, onları eğitir, korur, destekler. Aradığını bulamaz yine de. Hayatta aradığı şey, müzmin yaşamdır, sade, gösterişsiz bir hayatın özlemi içindedir. Seçici karakterine rağmen sıradanlığı arar. Hanımı bu tavrından rahatsızdır, sık sık sızlanır ama o kulak tıkar.

Borçları ve zaman zaman duçar olduğu bunalımları onu farklı arayışlara iter, fakat nedense bir türlü bulamaz. Daha doğrusu kendisi de bilmez ne aradığını. Kardeşi Nikolay’ın tavsiyesi aklına yatar, Kafkasya’nın yollarını tutar. Orduya katılmayı arzular, sınavlarına girer ve topçu subayı olarak birliğine katılır. Vatansverdir, milli duyguları coşkuludur. Bu coşku ile meşhur eserleri “Kazaklar” ve “Hacı Murat”ı kaleme alır. Hacı Murat’ın yiğitlik ve cesaretinden çok etkilenmiştir, ona hayranlık duyar. Hacı Murat ve Şeyh Şamil bir zamanlar yakın arkadaşken, birbirlerinin kuyusunu kazacak kadar birbirlerine düşman kesilirler. Romanın kurgusu bu ikilinin hikâyesidir. Tolstoy, Hacı Murat’ı öne çıkarır, Şeyh Şamil’i yerer, eleştirir. Şeyh Şamil, onun çok sevdiği bir dostunun karısını ve çocuklarını tutsak etmiş ve öldürmüştür. Ona kin ve nefret doludur.

Tolstoy 1854’te Sivastopol’da Türklere karşı savaşı. Savaşı ama savaşı sevmez. “Savaş ve Barış” adlı eseri savaşın lanetleriyle doludur. Dinin de asla tasvip etmediği, reddettiği şeydir savaş. Dine olan inancı tamdır, din savaşı lanetlemiştir, dolayısıyla o da lanetler. Vurgusunu kardeşlik, aşk, sevgi üzerine yapar. Savaş ve askerlik, insan öldürmek, kan dökmek ona göre değildir. Nitekim Türklerle savaşın ardından 1855’te ordudaki görevinden istifa eder. Top ve mermi sesleriyle yorulan ruhunu dinlendirmeye ihtiyacı vardır. Avrupa’ya açılır. Dinlenmek için gittiği Avrupa’da şahit olduğu idamlar, şımarık zenginler, ezilen fakirler, yoksul hayatlar, köleler onu daha da yorar. Uygur Avrupa görme hayali yıkılmıştır. Uygurluk fikri üzerinde yeniden düşünmesi gerektiği-

ne karar verir. Her ne kadar hayallerini yıksa da Avrupa'dan ayağını kesmez, ara sıra gider.

Yasnaya Polyana'ya tekrar döner ve burada fakir çocuklar için bir okul açar, eğitim üzerine yoğunlaşır ve yazar. 1861'de bir Avrupa seyahati esnasında ciğerparesi kardeşi Nikolay, kucağında iken son nefesini verir. Yoksul ama gururlu, sevecen ama kumarbaz, alkolik kardeşinin ölümü onu derinden sarsar, bu olay, hayatında her şeyi yeni baştan düşünmesine ve gözden geçirmesine sebep olur. Tanrı'ya olan inancı da yerinden oynar. Yaşadığı yere tekrar döner ve burada toprakla uğraşır, edebiyatı ve yazmayı da özlemiştir. Sağlam bünyesi, keskin zekâsı tam kapasite devrededir. "60 yaşında tek koluyla ayıyı devirebilecek güçtedir" diyen Stefan Zweig onu belki de en iyi anlatan kişidir.

Sofya Andreyevna'ya âşıktır bu sıralarda, onu tanıdıktan üç yıl sonra onunla evlenir, mutlu bir yuvası ve çocukları olur. Karısı da ona âşıktır. Mektuplarından birinde yaşadığı mutluluğun derecesini anlatır: "Tümüyle mutluyum."⁶ Evliliğinin ilk yılları hayatının en düzenli ve saadetli dönemidir. Eşi Sofya ona düzenli ve mutlu bir aile hayatı bahşetmiştir. Bununla da yetinmez Sofya, onun yazılarını okur, tashihlerini yapar, müsveddelerini temize çeker. Tolstoy çok mesuttur; bir masal âleminde yaşadığı hissine kapılır zaman zaman. Bir gece ansızın her şey tersine döner, sebep sadece kendisidir. Pırıl pırıl güneşli bir günün ardından gelen kasırga misali her şey bir anda ters yüz olur. Hayat anlamsızlaşır, etrafındakiler ve hepsinden önemlisi karısı yabancılaşır. Sanki çocuklarının da umurunda değildir. Serseri mayın gibidir, bir gider bir gelir zihni, düşünceleri, davranışları tümüyle değişir. Tolstoy o bildik Tolstoy değildir. Gündüzleri sersem, geceleri uykusuz perişan bir halde kendini bir sorunun sürüklediği korkunç cevapla yüz yüze bulur: "Geçici varlığımızın ardındaki ebedi hiçlik!"⁷ Ruhu lime limedir, yüreği paramparçadır; hiçlik ve onun yarattığı korku bütün benliğini bir battaniye gibi sarmıştır. Bedeni ağır darbelerin altında çatırdamaktadır. Çağının ve ülkesinin gördüğü en zeki, en bilge insan ömrünün sonuna kadar ruhunu kemirip tüketen bu huzursuzluğa tahammül edecek ve ömrünün

⁶ L.N.Tolstoy, *Gençlik*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 134.

⁷ Zweig, *Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar*, 345.

sonuna kadar tatminkâr cevap ya da cevapla arayacaktır. Hiçlik karşısında giderek koyulaşan mistik korkular yerini yaratıcı bir coşkuya bırakır. Varlığın doğumu filizlenir fikrinin ve ruhunun en köhne derinliklerinde. Sorularının cevabını ölüm döşeginde bulur. Tasvir ustası Stefan Zweig bunu en yalın ve en sade haliyle verir: “Ölümün olduğunu sandığı yerde yeniden doğumun mucizesi hüküm sürer; sadece sanatçı olarak değil, insanların en insanı olarak insanlığı onurlandıran Tolstoy ortaya çıkar.”⁸

Tolstoy'un, inanç ve topluma dair sorgulamaları yeniden depresir. Bu ruhsal huzursuzluk giderek uzamış, eşi ve çocuklarıyla arası da açılmıştır. Ailesi, Tolstoy'un haline anlam vermekte zorlanır. Bunalımlar, sorgulamalar ömrünün sonuna kadar bırakmaz yakasını. Ailesinin yanındayken bile yalnızlığın dozu artar; varlıklı hayat onu usandırmıştır. Sohbetlerinden zevk almaz, etrafındaki insanların yapmacık sevgi ve saygı gösterilerinden tiksindir. Nihayet, 1910 yılının 28 Ekim gecesinde yanına küçük kızını, doktorunu ve de birkaç kıyafetiyle, defterini, kalemelerini alarak evinden firar eder. Bu bir habersiz kaçıştır. Trenle güneşe, kimilerine göre İstanbul'a doğru yola çıkar önce, ama yolda hastalığı nüksedip şiddetlenince Astopova istasyonunda iner ve burada garşefinin evine misafir olur.

Ölüm döşeginde iken, “Tanrı'ya sadece” der Tolstoy, “tek başına yaklaşabilir insan!”⁹ Ona göre, son nefesinde de olsa, işte o gün, bu gündür. Yalnız, yapayalnız, bir Kasım günü 82 yaşında (20.11.1910), tam da arzuladığı, hayalini kurduğu gibi, rutubet kokan çıplak bir odada, demir bir ranzanın üzerinde, bir gaz lambasının soluk ışığında son nefesini verir. Hayat boyu istediği yegâne şey, temiz ve pürüzsüz bir ölümle Tanrı'sına kavuşmayı arzulamıştır; muradına erer. Sorularla, cevaplarıyla hayat boyu dans onu yormuştur. Yorgun vücudu ruhun sancılarına daha fazla dayanamaz. Vefat haberi ailesi ve sevenleri için bir yıkım olur. Cenazesine binlerce insan katılır. Vasiyetine uyulur, kilise töreni yapılmaksızın doğduğu ve ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Yasnaya Polyana'ya defnedilir.

Tolstoy çok yazar, üretken bir kalemdir; bilge bir kişiliktir. O kadar

⁸ Zweig, *Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar*, 335.

⁹ L.N. Tolstoy, *Din Nedir?*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1995), 94.

mahirdir ki yazmada, hikâye, roman, öykü ve oyun türleri üretmek onun için adeta bir çocuk oyuncağıdır. Toplum analizleri, toplumsal olaylara bakışları ustacadır. Eserleriyle hayatın içindedir. Olayların kıyısında dolaşmayı sevmez, bildiğini dobraca söyler. Sözcükler onun kalemünde hayata sihirli dokunuşlara döner. Kâh yüreklerin bam teline dokunur, kâh düşüncelerin gizemini çözer. Fanteziler kurgulamaz eserlerinde, toplumsal gerçeklikleri ve olayları en yalın haliyle resmeder romanlarında ve hikâyelerinde. “Gerçekçilik” akımının önde gelen yazarlarından olur ve sorgulayarak yaşamayı adet edindiği hayatına çok sayıda eser sığdırır. Tolstoy henüz yirmili yaşlarda iken “Çocukluk”, “İlk Gençlik”, “Gençlik” adlı eserlerini kendi hayatından ilhamla yazar. Bu eserler onun annesini, mürebbiyelerini, babasını ve kardeşlerini de anlatan eserlerdir. Karakterine işleyen detaycılık, titizlik ve zengin düşünme bu eserlerde gerçek numunelerini bulur. “Kazaklar” isimli eseriyse o, dönemin Rus aristokrasisini, şehir yapısını anlatır. Kazak kültürüyle tanışması, burada âşık olduğu Kazak kıızıyla yaşadığı duygusal anlar bu romanında vücut bulur. “Savaş ve Barış”ı, inanması zor ama tam yedi kez yazar. Tam iki bin sayfalık bu muazzam eserinde Rusya’nın Fransa tarafından kuşatıldığı dönemdeki olayları anlatır. Çarlık Rusya’sının toplumda açtığı derin yaraları, bıraktığı izleri ve doğurduğu sonuçları en ince ayrıntılarıyla ve büyük bir ustalıkla aktarır okuyucusuna. Bu ölümsüz eser, yalnızca Rus edebiyatının değil, aynı zamanda dünya edebiyatının müstesna eserleri arasındaki yerini hak ederek alır. Onun “İvan İlyiç’in Ölümü” isimli eseri de amansız bir hastalığa yakalanan yargıcın ölüm karşısındaki tutumunu ve çaresizliğini resmeder. Ölüme dair düşünceleri bu eserde vücut bulur.

Bir başka dünyaca ünlü klasik eseri “Anna Karenina” ile Tolstoy, aristokrat sınıfın insanları arasında geçen aşk hikayesini, dürüst evlilikten doğan mutluluk ile yasak aşkın hayal kırıklığını okuyucuya yansıtır. Onun bu eserinde huzur ve coşku, tutku ve kıskançlık temalarıyla derin bir ifade gücü ve ince bir ironi vardır. Bir tren yolculuğu sırasında, yolcular arasındaki konuşmalarla başlayan eser, Rusya da toplumsal ahlâk anlayışının değişmesi ile yaşanan sancıları ve dönemin kadın erkek ilişkilerini derinlikli bir biçimde ele aldığı romanı “Krutzer Sonat” da onun romanları arasında yerini alır.

Nihayet, geçirdiği ruh ve inanç krizlerinin en şiddetli olduğu dönemde yazdığı “Diriliş” romanında Tolstoy, modern kilisenin iki yüzlülüğünü, dönemin yasalarının hakkaniyetli ve adil olmadığını, insanın kötülüğü düzeltip düzeltmeyeceği gibi konuları irdeler. “Sergei Baba” ve “İnsan Nasıl Ölüyor?” isimli romanları da yazarın diğer eserleri arasında yer almaktadır.

2. Tanrı ve İyilik- Kötülük Algısı

2.1. Tanrı İnancı ve İnkârı

Tolstoy, her şeyden önce inançlı biridir, bir fikir ve iman konusu olarak Tanrı onun eserlerinde kilit bir rol oynar. Tanrı'ya olan inancını ve sadakatini bir kısmı kendisinin biyografisi olarak görülebilecek eserlerinde ön plana çıkarır. Tanrı'ya sarsılmaz bir inançla bağlıdır demek onun Tanrı ile olan ilişkisini açıklayan bir cümle olacaktır. “Savaş ve Barış”ın Andrey'i, “Diriliş”in Nehlödov -ki esasen bu kendisidir- inançlı karakterlerdir. Tanrı'yı iyilik, vicdan ve ahlâkın sembolü olarak gören Tolstoy, bu güzel özellikleri isimlerini verdiğimiz roman karakterlerinde bütün yalınlığı ve sadeliği ile yansıtır. Andrey ve Nehlödov, sabırlı, iyiliksever, kötülük düşünmeyen, merhametli, dürüst, empati yetenekleri güçlü kişiliklerdir. “Diriliş”te Tolstoy, bir nevi kendisini canlandırdığı Nehlödov'a şunu söyletir: “Tanrı, insanı kendi vicdanıyla muhakemeye çekmeden karşısına almaz.”¹⁰ Nehlödov, bu cümleyi gayri meşru ilişki yaşadığı hizmetçisi Katyuşa'ya yaptıklarının ardından söyler. Bu bir nedamet ifadesidir. Esasen Tolstoy, kendi vicdanını konuşmaktadır, çünkü bir roman karakteri olsa da gerçek hayatta Tolstoy'un halasının hizmetçisidir. Katyuşa ile yaşadığı bir seferlik gayrimeşru ilişki onu çok rahatsız eder. Nehlödov'un ifadesi, Tolstoy'un günah ikrarıdır.

Onun romanlarında Tanrı, iyilik yapanların yanındadır. En zor anlarında yanı başındadır. Tolstoy bunu okuyucuya büyük bir maharetle hissettirir. Kendi hayatında da bunu defalarca tecrübe etmiş ve bir gerçeklik olarak roman kahramanlarının hayatlarına da tatbik etmiştir. Onun nezdinde kötü kötü, iyi de iyidir. Bunlar arasındaki sınır çok keskindir. Kötünün kötülüğü sadece kendini etkilemez, aynı zamanda

¹⁰ L. N. Tolstoy, *Diriliş*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), 217.

toplumu da etkiler. Kötülerin bol olduğu bir toplum, kötü ve fena olan şeylerden başını alamaz. Aynı şekilde, bu kural iyiler için de geçerlidir. İyilerin bol olduğu bir toplum vicdanın daima konuştuğu ve ahlâkın her haliyle işlevsel olduğu bir toplumdur. “Savaş ve Barış”ta Kont Andrey, “Tanrı hiçbir çabayı karşılıksız bırakmaz”¹¹ derken aslında kötünün cezası, iyinin ise mükâfatı mutlaka alacağını ima eder. Bunu bir başka örnekle “İvan İlyiç’in Ölümü” adlı eserinden de teyit etmemiz mümkündür. İvan İlyiç bir yargıçtır; güçlü ve iktidar sahibi bir insandır. Sahip olduğu gücün onu yarı yolda bırakmayacağına adeta iman etmiştir. Ölüm döşeginde iken etrafında sürekli dönen ailesine rağmen dudaklarından dökülen “Sadece Tanrı insanı hiçbir zaman yalnız bırakmaz”¹² cümlesinin Tanrı’ya olan sonsuz güvenini anlatması bakımından önemlidir. Bu cümle, aslında sahip olduğu güç, nimet ve iktidarın gerçek sahibinin Tanrı olduğuna atfen sarf edilmiş bir cümledir. Tolstoy bunu sıklıkla yapar.

Tolstoy’un romanlarının ana fikri din ve tanrı fikrine, sevgi ve ahlâk temeline dayanır. Onun tasavvurunda din sadece birtakım ayinlerden, ibadetlerden, ritüellerden ve konfirmasyonlardan ibaret değildir. Ona göre, din, hayatla iç içedir; canlıdır. Bu canlılığını insan davranışlarında tüm çıplaklığı ile yansıtır. Dolayısıyla ona göre din, ahlaki ve vicdani itimada dayanan davranışlar bütünüdür. Dinsiz bir insanı tahayyül etmenin imkânsız olduğunu düşünür. “Nasıl ki” der, “yüreği olmayan bir insan düşünemezsek, aynı şekilde dini olmayan bir insanı düşünemeyiz.”¹³

İnsanı toplumsal beraberliğe götüren, yardımlaşma ve dayanışmaya davet eden, ahlâka ve sevgiye daima teşvik eden bir din onun için en ideal dindir. Döneminin Kilisesi’nin din anlayışını tasvip etmez. Ruhbanlar’ın Hristiyanlığın doğallığını bozduğuna inanır. Tanrı ile kul arasına girerek insanların din algısında tahribata yol açtıklarını düşünür. Ona göre, anne bile bir süre sonra çocuğu ile Tanrı’sı arasından çekilir. Hâlbuki, din adamları ısrarla Tanrı ile insan arasında bir set olma vazifesi görmeye devam ederler ki bu ona göre kabul edilebilir bir şey de-

¹¹ Tolstoy, *Savaş ve Barış*, 410.

¹² L. N. Tolstoy, *İvan İlyiç’in Ölümü*, çev. Mazlum Beyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 75.

¹³ Tolstoy, *Din Nedir?*, 89.

ğildir. İnsan Tanrı'sına ancak tek başına yaklaşabilir; araya bir ruhbanın girmesine gerek yoktur. Hatta bu, dini ifsat eden bir şeydir, dinin bozulmasının temel nedenlerindedir. "Günlükler" ine karaladığı "Zaten Tanrı, içimize bıraktığı vicdan duygusuyla her an bizimle beraberdir" cümlesi bunu açıklar mahiyettedir.¹⁴

Tolstoy, Hıristiyanlığa rengini veren "asli günah" olgusunu reddeder. Ona göre bu kabul edilemez bir dogmadır. Tanrı'nın böyle bir günahı insana daha doğmadan yüklediğini düşünmek ona yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Bu ahlâkın ve vicdanın reddedeceği bir şeydir. Tolstoy, teslisi de bir dinden uzak bir hurafe ve saçmalık olarak kabul eder ve açıkça reddeder. "Dünyanın altı bin yıl önce yaratıldığına inanıyorum veya Allah'ın Baba olduğuna inanıyorum diyebilirsiniz, fakat bu sözlerin hiçbir anlamı yoktur. Bu ikrar edilen şey, tahrif edilmiş Hıristiyanlıktır. Zamanımızın acayıplığı de bundandır."¹⁵ Hıristiyanlığın temel akidelerini hedef alan ve bir Hıristiyan tavrı ile uyuşmayan bu fikirleri sebebiyle Kilise tarafından aforoz edilir. O bunu umursamaz. Onun için, Kilise'nin ne dediği veya ne istediği değil, Tanrı'nın ne dediği veya istediği önemlidir. Tolstoy mucizeyi de açıkça reddeder. Kilise'nin mucizeleri uydurduğunu, onlarla insanları kandırdığını ve duygularını çaldığını düşünür. "Kilise uydurduğu mucize ve efsunlarla ruhlarımızı dondurmak ister. Oysa Tanrı ruhlarımızı ve bedenlerimizi dokunulmaz kılmıştır."

"Sana nasıl davranılmasını istiyorsan öyle davran,"¹⁶ düsturunu kendi hayatının felsefesi kabul eden Tolstoy, inanç ile empati arasında dolaysız bir ilişki kurar. Deyim yerindeyse, hayatı aynı zamanda kesintisiz bir vicdan muhasebesi olarak görür. Ona göre, gerçek bir vicdan muhasebesi hayata iyinin ve doğrunun hâkim kılınmasıdır. Dini inanca değer katan aktif vicdandır. Vicdanı ve insafı devre dışı bırakan bir din, ona göre, din vasfını taşımaya lâyık değildir. Dolayısıyla, kişi ile vicdanı, kişi ile Tanrı'sı arasına giren ve dinin gerçek güzelliklerinin ortaya çıkmasını engelleyen Kilise'ye ve rahiplere, tabir caizse, öfkeli. Hatta bu öfke

¹⁴ L. N. Tolstoy, *Günlükler*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 439.

¹⁵ Tolstoy, *Din Nedir?*, 76.

¹⁶ L. N. Tolstoy, *Anna Karenina*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 987.

zaman zaman koyu bir nefret olarak da tezahür eder. Bu bakımdan dinin, Kilise'nin ve rahiplerin katı, hoşgörüsüz ve kasvetli inisiyatiflerine terk edilemeyecek kadar değerli ve önemli olduğunu düşünür. İhtirasların ve dünyevi tatminlerin peşinden koştuğuna inandığı din adamları, ona göre, uydurdukları dogma ve ritüellerle kendilerine bir meşruiyet alanı açmışlar ve bunun üzerinden halkı korkutarak onlar üzerinde bir baskı ve tahakküm kurmuşlardır. Din ve Tanrı fikrine fevkalâde sıcak ve yakın duran Tolstoy için bunları reddetmek pek de zor değildir. Nitekim romanlarında bu net tavrını roman kahramanlarının ağzından sergilemekte bir beis görmez. O, soylu ve aristokrat sınıfı din karşısında imtiyazlı hale getiren, kendi çıkar ve istekleri uğruna insanların duygularını satın alan kiliseye karşı mesafelidir. İnsanların dini duygularını adeta bir sünger gibi emen bu kurumun kendisinedir nefreti. Korku ile yürekleri kavramayan, aksine sevgi ve merhametle kullarını sarıp sarmalayan bir Tanrı algısını ve vurgusunu sıklıkla işler. Aktif ve hayatın içinde bir Tanrı tasavvurunu adeta beyinlere nakşeder. Yaratıp köşesine çekilen bir Tanrı onun Tanrı'sı değildir. Yaşama amaç ve anlam katan, ruhları okşayan ve doyuran bir Tanrı, ona göre, her an ve her yerde olmalıdır. "İtirafımlarım" adlı eserinde bu duygularını şöyle dillendirir:

"Sadece Tanrı'ya inandığım anlarda yaşadığımı hatırladım... Yaşamak için Tanrı'nın varlığının farkında olmaya ihtiyaç duyuyordum. O'nu unutmaya ya da inkâr etmeye göreyim ölüyordum. Tanrı'nın varlığına olan inancımı yitirdiğimde yaşamıyorum. Sadece O'nu hissettiğimde veya bulmaya çalıştığımında yaşıyorum. Daha ne arıyorsun diye haykırdı içimdeki bir ses. Bu "O". "O, Sonsuz yaşanılmayandır. Yaşamak ve Tanrı'yı bilmek aynı şeylerdir. Tanrı varoluştur. Tanrı'yı arayarak yaşadın mı, bir kez Tanrısız yaşayamazsın. Ve her zamankinden daha güçlü bir şekilde içimdeki ve etrafımdaki her şey aydınlandı. Ve bu ışık beni bir daha terk etmedi."¹⁷

Sonuçta, o, Tanrı'yı bulmayı değil, aramayı bir hayat ilkesi ve ideali edinen biridir. Ömrünü buna adamıştır demek onu belki de en iyi ta-

¹⁷ L. N. Tolstoy, *İtiraf*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 38.

nımlayan ifade olacaktır. Hayat boyu Tanrı'yı arar ve bu temayı romanlarında çok bariz bir biçimde okuyucusuna hissettirir. Ruhundaki fırtınaları dindirecek, yaşamına anlam katacak, ona güç ve takat bahşedecek bir Tanrı'yı arar hayatı boyunca. Onun temel felsefesi, bu idealin gerçekleşmesini de temin edecek bir düsturu takip eder: Tanrı, ruhun derinliklerindedir; Ona kavuşmak dürüstçe yaşamak ve yolunu takip etmekle mümkündür.

2.2. İyilik- Kötülük Algısı

Tolstoy'u diğer pek çok yazardan ayırıp devleştiren en güçlü şey 'iyilik' fikridir dersek yanlış söylemiş olmayız. Ona göre iyilik, vicdanın ahlaki ve dini öğretilerle bütünleştiği her şeydir, her yerdedir. İyilikten daha güçlü bir şeyin bulunmadığına inanan Tolstoy, iyilik sayesinde insanın kendi ruhunun güzelliklerini fark edeceğini ve huzura kavuşacağını düşünür. İyilik ihtimali arttıkça, özgürce yaşama sevinci de artacaktır. Onun için, iyi ve kötü birbirinin zıddıdır; birinin varlığı diğerinin yokluğudur; birinin olduğu yerde diğerinin barınma imkânı yoktur. İyilik fikrini ahlaki ve vicdani eylemlere dayandırır ve insanın kurtuluşunu ancak bunlarla mümkün görür. Romanlarının kimi kahramanları iyidir ve iyiliğin hizmetkârıdır, kimi kahramanları da kötüdür ve kötülüğün kölesidir. İyiler ve kötüler için hüküm bellidir; iyinin kötüye, kötünün iyiye dönüşmesi söz konusu olamaz. Her bir roman kahramanının işlediği iyilik ve kötülük, ahlaki ilkelerden bağımsız değildir.

"Anna Karenina"nın baş kahramanı Anna'nın hikâyesi, kendisinin iyiden kötüye evrilen hayat hikâyesinin tıpatıp aynı gibidir. Yüksek sosyetenin kötü adamı Vronskiy, vicdanı alınmış biri olarak temayüz eder. Duygusuz, bencil, empatiden uzak bir kişiliktir; deyim yerindeyse, Anna'nın gönüllü aşkı olsa da baş belasıdır. Bu ikili arasındaki yasak aşk, onları fırtınada dümeni kırılan bir gemi misali bir oraya bir buraya savurur. Kaptanı, dümeni, rotası olmayan bir aşk gemisinin bu iki aşığı, birbirlerinin kaderi olurlar. Kötülüğün hangi limanına çıkacakları belli olmayan bu tutkulu aşıklar, Tolstoy'un Anna Karenina'sında bile bile lades dedikleri bir kötülük denizinde emin kıyılarına bir türlü yavaşamazlar. İhtirasların tutuşması Anna'nın hayatının trenin altına kendisini atmasıyla son bulur. Tolstoy, bu romanında kötülüğün derin dehlizlerinin insanı nerelere sürükleyebileceğini göstermek ister. Bu romanı çok

teпки alır, romanın acı sonundan dehşete kapılanlar ona “Demir Ruhlu” adam sıfatını eklerler. O bundan rahatsız olmaz, amacı başkadır. “İyiliği kötülükle değiş tokuş etmek, doğanın ruhuna aykırıdır,”¹⁸ ilkesini çarpıcı bir biçimde ruhlara işlemek istemiştir. Ona göre, tek bir hata bile felâkete duçar olmak için yeterlidir. Aslında Anna iyidir ama kötünün elinde imha olmuştur. Bir başka deyişle, iyi, kendini bilerek bilmeyerek kötünün eline terk ettiğinde kendini de yok etmiş olur. Tolstoy’un defterinde iyi ve kötü arasındaki çizgi, hiçbir şeyle silinemeyecek kadar kalındır.

“Diriliş” romanındaki Nehlödov ve Katyuşa, haksızlığa uğrayan bir kadını ve vicdan sancılı giderek artan bir adamı canlandırır. Nehlödov, kendi kötü yanının ve kötülüklerinin farkında biri olarak, ruhunu tabakalaşmış kirlerden arındırma peşindedir. İyinin temsilcisi olan ve fakat haksızlığa maruz kalan bayan Katyuşa hak ettiğine inandığı saadeti romanın sonunda yakalayacaktır. Tolstoy’a göre, iyi, haksızlığa uğrasa bile iyinin yanında olduğu, iyilikten şaşmadığında mutluluğu bir gün mutlaka elde edecektir. Kendisini terk ettiğini sandığı Tanrı’sı yanı başında bitiverecek ve elinden tutarak onu ferahlatacaktır.

“Sanat Nedir” adlı eserinde Tolstoy, bu hükmü teyit sadedinde şunu söyler:

“İyilik Tanrıdır. Yaşamımızın ezeli, yüce hedefidir. Biz iyiliği nasıl anlarsak anlayalım, yaşamamız iyiliği yani Tanrı’ya yönelimden başka bir şey değildir. İyilik Tanrıdır ve bu sebeptir ki iyilik dışında insan için olası bir hedefi yoktur.”¹⁹

Savaşların, ihtirasların, ideolojilerin ve kavgaların yıprattığı toplumsal iyilik ve ahlakilik yeniden ayağa kalkmalıdır ona göre. Bu amaçla “Savaş ve Barış” romanını yazar. Bu eserinde iyinin ve kötünün ezeli kavgası vardır. Dönemin aristokrat sınıfı ve yüksek sosyetesine adeta vicdani bir çağrı, ezilen, hakkı gasp edilenler için bir muştudur eseri. İyiliğin daima kötülükten daha büyük, onu imha edecek kadar güçlü

¹⁸ L. N. Tolstoy, *Kreutzer Sonatı* çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), 63.

¹⁹ L. N. Tolstoy, *Sanat Nedir?*, çev. Mazlum Beyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 265.

olduğuna dair sarsılmaz bir inanç taşır. Romanlarına seçtiği karakterle 'iyi' tercih edildiğinde nelerin başarılabilirliğini gösterir. Vicdanın sesi, iyinin sesidir; vicdanın çağrısı, iyinin patikasıdır. Vicdan varsa ahlak vardır, vicdan varsa merhamet vardır. Vicdan yoksa bunlar da firar etmişlerdir. Ahlaklı eylemle vicdanlı eylem eş anlamlıdır onun romanlarında. Toplumsal ilişkilere kök salan kötülüklerle savaş, nihayetinde zaferi mutlaka elde edecektir. İyi ödülünü alırken, kötü cezasını, onun tabiriyle, belasını bulacaktır. "Kroutzer Sonat" adlı romanında Pozdnişev, kötülüğün tiryakisi olan bir insanın, vicdanının çılgınlıklarına kulak verecek yaptıklarından nasıl pişman olduğunu gösterir okuyucuya. Kötülükle depresen şiddet ve kıskançlığın, vicdan muhasebesiyle birlikte yerini merhamet ve sevgiye nasıl bıraktığını anlatır. Tolstoy, kendi roman kahramanının ağzından açıklar nihai kanaatini:

"Kötülüğün karanlığı ruhumu ve davranışlarımı esir almıştı. Kendime özgürlük tanırken, sevdiğim kadının özgürlüğünü elinden alarak karanlığa hapsetmişim onu."²⁰

Tolstoy için ahlaki ve vicdani şeyler birer idealdir, emir değil! İdeal ise ancak düşünce ve zihnin ulaşabildiği iyi şeylerle şekillenir ve devleşir. Ona göre, "iyiliğin bir nedeni ve sonunda bir ödülü varsa o iyilik değildir."²¹ O, "İyi kimselerin izzeti, başka insanların ağzında değil, kendi vicdanlarındadır."²² derken, iyiliğin vicdanımızla yüceldiğini haber verir. Kendi Hıristiyan halkını, belki de bu sebeple, Kilise'nin sözlerini değil kendi içlerindeki imanın sesini dinlemeye çağırır. Barbar, zalim ve vahşi toplumların vicdani empatiden yoksun, ahlâki değerlerden uzak olacaklarını söyler.

Ona göre, "kötü"ler, açgözlülüğün, hırsın, tatminsizliğin, zenginliğin ve şehvetin "şeytani" dürtülerine boyun eğmiş zavallılardır. Bu yargısını "Ateşi Kıvılcımken Söndürmeli" adlı hikâyesinde şöyle dillendirir:

²⁰ Tolstoy, *Kreutzer Sonat*, 33.

²¹ Lev Çestov, *Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Versus Yayınları, 2007), 149.

²² L.N.Tolstoy, *İlkGençlik*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), 120.

“Kötü söz söyleyene kötü sözle karşılık vermemek lazım; hani köpekler boğuşurken, birbirini ısırıkça daha çok kızar ya, işte öyle. Kötülük tek taraflı olmaz, sana karşı bir kimse suç işlerse onu bağışla hem zarar görmemiş olursun hem de huzur ve rahat içinde yaşarsın.”²³

Bir başka hikayesi “Üç Soruda” özetler iyilik fikrini:

“Tek önemli vakit vardır, içinde bulunduğumuz an. O an en önemli vakittir. Çünkü sadece o zaman elimizden bir şey gelebilir. En önemli kişi, kiminle berabersiniz o’dur. Zira hiç kimse bir başkasıyla bir daha görüşüp görüşmeyeceğini bilemez ve en önemli iş iyilik yapmaktır. Çünkü insanın bu dünyaya gönderilmesinin tek sebebi budur.”²⁴

Özetlemek gerekirse, iyilik-kötülük fikri, onun roman karakterleri üzerinden tedavüle soktuğu, mürekkebe döktüğü izlerde ve çıkarımlarda en güzel anlatımlarını bulur. Bütün eserleri sevgi, iyilik ve ahlak temeli üzerine kurgulanmıştır. Hayatı boyunca insanlığı iyiye ve sevgiye yönlendirmeyi kendisine bir görev bilmiştir. Eserleri bu mesajla doludur.

Sonuç

Tolstoy’un ömrünü geçirdiği 19. Yüzyıl, onun çok sevdiği Rusya’sı için sosyal, kültürel ve siyasi bakımdan oldukça hareketli bir yüzyıldır. Eserleri bu dönemin bütün özelliklerini tüm sadeliği ile yansıtır. Romanlarında ne eksik ne fazla vardır. Devasa genişlikteki büyüleyici topraklar, iyinin ve kötünün birbirine göre sürekli pozisyon aldığı zengin bir çeşni sunar. İyiliğin ve kötülüğün her türlü vardır. Bu bakir coğrafyanın bağrında yetişmiş bir entelektüel, düşünür ve yazar olarak Tolstoy, can alıcı tasvirleri, gerçeğin tıpkısı karakterleri ile adeta tüm insanlığa iyilik ve kötülük arasındaki amansız mücadelenin hareketli ve heyecanlı enstantanelerini sunar. Dünya edebiyatında hak ettiği mevkiyi asla inkâr etmeyen bir tarzla okuyucusunu büyüler. Tanrı’yı unutmaz eserlerinde, ona hep müstesna bir yer verir. Tanrı’sı kalbindedir; vicda-

²³ L. N. Tolstoy, *Ateşi Kıvılcımken Söndürmeli*, çev. Samet Cebeci (İstanbul: 3 Adam Yayınları, 2015), 99.

²⁴ L. N. Tolstoy, *İnsan Ne İle Yaşar?*, çev. Gökçe Müderrisoğlu Aktaş (İstanbul: İndigo Yayınları, 2017), 93.

nının sesi Tanrı'sının sesidir. İnançlı roman kahramanlarıyla halkına imanlı ve ahlaklı bir birey olmanın en temiz, en billur davranış modellerini sunar. "Diriliş"teki Nehlüdov bu numune modelin en aşikâr kişisi olarak öne çıkar. Bir kötünün iyiye nasıl dönüştüğünün hikâyesi yankısını onda bulur.

Tolstoy, kendi döneminin derin yaralarını ve sancılarını asla görmezlikten gelmez. Bunları teşhis eder ve kahramanlarının ağzından reçeteler sunar. Romanlarında yarattığı karakterlerle birlikte arşınlar Rusya'sının Petersburg sokaklarını. Tolstoy; kimi zaman soylu bir yargıç (İvan İlyiç), kimi zaman bir tövbe-kâr (Nehlüdov), kimi zaman duygularına mağlup bir aşık (Anna Karenina); kimi zaman bir Rus milliyetçisi (Rastopçin Andrey), kimi zaman çivisi çıkmış düzeni sorgulayan keskin bir eleştirmen (Pozdniçev), kimi zaman Tanrı'sını arayan bir keşiş (Sergei Baba) olarak dolaşır. Kılıktan kılığa girer. İnsanın her türlü haline seslenebilen ve kulak verebilen bir yazar olan Tolstoy, geçmişi tanımak ve anlamak, geleceğe dersler çıkarmak için adeta biçilmiş bir kaftandır. Onun roman karakterlerine söylediği veciz sözler derin anlamlar yük-lüdür. Bu anlamları keşfetmek, romanlarını yüksek bir yoğunlaşma ile okumayı zorunlu kılar. Söze onunla nihayet verelim:

"Tek bilebileceğimiz hiçbir şey bilmediğimizdir. Ve insan bilgeliğinin en üst noktası da budur."²⁵

²⁵ Tolstoy, *İtiraf*, 43.

Kaynakça

Barnes, Ian. *Rusya Huzursuz İmparatorluk*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 1. Basım, 2022.

Çestov, Lev. *Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Yayınları, 2007.

Tolstoy, L.N. *Savaş ve Barış*, çev. Tansu Akgün İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XII. Basım, 2021

Tolstoy, L.N. *Diriliş*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Basım, XIX, 2022.

Tolstoy, L.N. *Din Nedir?*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 9. Basım, 2016.

Tolstoy, L.N. *İvan İlyiç'in Ölümü*, çev. Mazlum Beyhan İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XV. Basım, 2020.

Tolstoy, L.N. *Günlükler*. çev. İbrahim Kapaklıkaya İstanbul: Der-gah Yayınları, I. Basım, 2020.

Tolstoy, L.N. *Anna Karenina*. çev. Ayşe HacıHasanoğlu İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XXIII. Basım, 2022.

Tolstoy, L.N. *İtiraf*. çev. Ayşe HacıHasanoğlu İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, IV. Basım, 2022.

Tolstoy, L.N. *Kreutzer Sonat*. çev. Ayşe HacıHasanoğlu İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XII. Basım, 2022

Tolstoy, L.N. *Sanat Nedir?*. çev. Mazlum Beyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, XII. Basım, 2022.

Tolstoy, L.N. *İlk Gençlik*, çev. Ayşe HacıHasanoğlu İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, IX. Basım, 2022

Tolstoy, L.N. *Ateşi Kıvılcımken Söndürmeli*. çev. Samet Cebeci İstanbul: 3 Adam Yayınları, III. Basım, 2015.

Tolstoy, L.N. *İnsan Ne İle Yaşar?*. çev. Gökçe Müderrisoğlu Aktaş. İstanbul: İndigo Yayınları, XX. Basım, 2017.

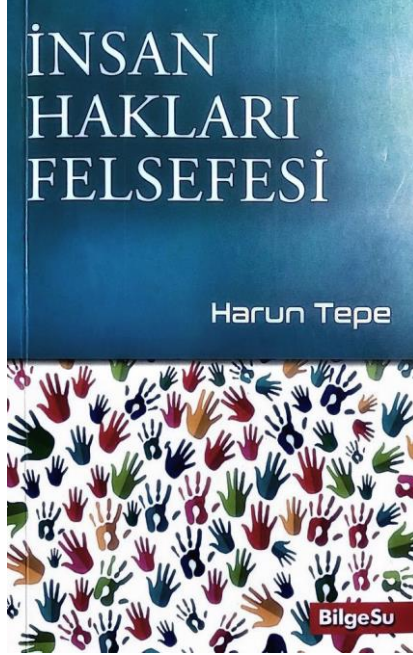
Topsakal, İlyas. *Rusya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, I. Basım, 2022.

Zweig, Stefan. *Kendi Hayatını Yazan Üç Yazar*, çev. Zehra Kurttekin İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2. Basım, 2021.

İnsan Hakları Felsefesi

Harun Tepe, Bilgesu yay. Ankara 2019, 166 s.

ENES ALACAYAKA *

Kimi sert teorik ve pratik eleştirilere karşın, insan hakları hala günümüzün öne çıkan söylemlerinden biridir. Tüm diğer rastlantısal özellikleri bir yana, yalnızca insan oldukları için kişilerin bazı temel hakları oldukları düşünülmekte, bu haklara da "insan hakları" denilmektedir. Bu kitapta yer alan yazılarda, "insan", "insan doğası", "insan hakları" ve "evrensellik" kavramları üzerinde durulmakta; bir insan hakları ölçütü geliştirilmesi ve insan haklarının temellendirilmesi gibi, insan haklarının bilimsel ve antropolojik temellerine ilişkin kimi teorik sorunlar ele alınıp tartışılmaktadır.

* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
alacayaka.enes@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0002-8485-4032

İnsan Hakları kapsamına felsefi bir disiplinle incelenen kitabın; temel kavramlar, ölçüt ve kapsamaları irdelenerek insan haklarının bilimsel derinliklerine iniyor. Günümüzde varlığını devam ettiren insan hakları ve evrensellik boyutundaki tartışmaları ele alınıyor. İnsan nedir? Sorunun cevabını aralayan; İnsanın ve haklarının evrendeki amacına yönelik çok yönlü yani; Multi disiplinli bir katkı sağlarken karşılaştırmalarda bulunuyor. İnsan doğasının bilinmezliğine yönelik araştırmalarla bir nebze katkı sunmaya çalışan kitap insanı tanımayı ve tanıtmayı da kendisine bir amaç edinmiş.

Kitaptaki verilen tüm bilgilerin önemli olduğunu vurgulamakla birlikte özellikle bazı sayfalarındaki verilen bilgilerin daha önemli hatta meselenin ilgi odağına ve kapsamına yönelik bir içeriğin oluşturulduğunu bildirmek yerinde olacaktır.

İnsan doğasına yönelik kısa bir tarihsel süreçten bahsederken karşılaştığı eleştirel ve teorik sorunları bildirmekle beraber hala bu sorunların farklı türlerinin günümüzde de halen devam ettiğinin mesajını veriyor. İnsan haklarının her insan da farklı bir anlam ifade ettiğini ve bunun genel anlamda belirsizlikler oluşturduğunu ve bunları aşmanın pratik önerilerinden bahsediyor. 'İnsan' ve 'hak' kavramlarının anlaşılmasından insan haklarından söz etmenin pek mümkün olamayacağı konusuna değiniliyor. (s. 12-16)

"İnsan hakları belgeleri yalnızca teorik anlamda evrensel olarak geçerlidir. Onların geçerliliği teorik insan doğası kavramına dayanır. Evrensel insan haklarının temellendirilmesi için varsayılan bir tür özcülüktür bu. Ama pratik olarak, evrensel eşitlik kavramı boş bir kavramdır.

Haklar buyurucu iken doğa betimleyici olduğundan ve her ikisi de insana ilişkin olan bir özelliği dillendirdiklerinden, insan hakları insan doğasına dayanabilir. 'Hak' kavramını 'doğa' kavramına bağlayan 'insan' kavramıdır. Ama insan hakları belgelerinde her türlü kavramsal enflasyona yol açan da bu 'insan' kavramıdır" (So 1995: 38).

İnsanın Doğası Nedir?

İlk olarak, "İnsan doğası nedir?" sorusu, "sadece insanın sahip olduğu ve bu nedenle onu belirli bir tür olarak diğerlerinden farklı kılan özellik

ve yetenekleri [soruyor olabilir]. ... Bu da tüm insanların akıl yürütme ve konuşma yetenekleri ile buna dayanan amaçlı hareket etme, sorumluluk gibi yeteneklerini kapsamaktadır. Bu yetenekler, bütün olarak, insanı kendine özgü bir tür olarak tanımladığı içindir ki, bunlar felsefe tarihinde sıkça 'insan doğasıyla özdeşleştirilmişlerdir. Biz burada yeni bir 'insan doğası' kavramından söz ediyoruz, kavram kargaşasına düşmemek için, 'insan doğası' yerine 'insanın özü' terimini kullanıyoruz" (Bayertz 2003: 137-138)

Kuçuradi'ye göre insan hakları bir ide, bir düşünce, bir gereklilik düşüncesidir. "Temel haklar', 'kişi hakları', 'temel kişi hakları' diye de adlandırılan insan hakları, insanla ilgili bazı gereklilikleri-insan türünün bir üyesi olan her varlıkla ilgili bazı gereklilikleri- dile getirirler...Bu gereklilikler, insanın değerini koruma istemleri: yani kişileri, sırf insan olduklarından dolayı koruma istemleri olarak karşımıza çıkar" (Kuçuradi 2009: 58).

Bir şey yapan, bir eylemde bulunan kişi, insan onuruna ya da değerine zarar vermek istemiyorsa, başka bir deyişle, etik eylemde bulunmak istiyorsa, nasıl davranması gerektiğini ona söyleyen insan hakları normlarıdır. Bu normlar, kimi zaman neyin yapılması gerektiğini belirten pozitif normlar, kimi zamansa kişi ne gibi bir davranışa maruz kalırsa bir hak ihlali ola- çağını belirten negatif normlar olarak karşımıza çıkar. Korumak istedikleri insan olma, insanın değeri ya da onurudur. Bu nedenle insan hakları normları etik normlardır. İnsana özgü olanakları kişilerde koruma istemlerini dile getiren normlardır bunlar. Bu olanakların gerçekleşmesini, gerçekleştirebilmesini istiyorsak, neyi yapmamamız neyi yapmamız gerektiğini dile getiren gereklilik önermeleridir insan hakları. Tek tek hakları oluşturan işte bu gerekliliklerdir. İnsana özgü, sırf insana özgü olanakları tek tek kişilerde korumak, bu nedenle insanın değerini korumak, bu arada insanın kendi değerini korumak ya da korumayı istemektir.

İnsan haklarını oluşturan şey, işte bu insana özgü olanakların kişilerde korunması istemleridir. Düşünce tarihinde adım adım bilincine varılan ve sık sık yaşanan tökezlemelerle ortaya konan haklardır insan hakları. Bu olanakların her kişide korunmasını istemek, insanın değerini, kendi değerimizi korumayı istemektir. Bu da kişileri, şu ya da bu özel-

liklerinden dolayı değil, sırf insan oldukları için korumayı istemektir. İşte bu nedenle, bir kişide insan haklarının korunması söz konusu olduğunda, bu kişinin kim olduğu hiç önemli değildir;

"İnsanı değeri' derken bundan, insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum, insana bu özel yerini sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür, onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır. Bunların somut görünümü, insana özgü etkinlikler ve bu etkinliklerin ürünü olan her şeydir. Bunlar insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İnsan bilen, düşünen, karar veren, eylemde bulunan (amaçlı hareket eden), zaman bilinci olan, çalışan ve bu gibi, sırf ona özgü özellikleri olan bir varlıktır. Bu olanaklarıyla insan, doğadan çok farklı olan dünyasını, doğadan çok farklı bir varlık alanı olan tarihi oluşturmuş ve oluşturmaktadır. Toplum düzenleri, kültürler, bilgiler, ilkelere, sanat yapıtları, felsefe yapıtları, tekniğin ürünleri, insanın yapısal özelliğinin ürünleri ve aynı zamanda belirtileridir, işte insanın bu yapısal özelliği tarih içinde gitgide bilincine varılan ve genişletilen olanakları-, insanın değerini-isterseniz onurunu diyeyim- meydana getirir" (Kuçuradi 2009: 58)

İnsanın ayırt edici özelliği olarak "Akıl ve Vicdan" Acaba bizi diğer canlılardan ayıran akıllı bir varlık olmamız mıdır? Nedir akıl denilen şey? Akıl denilen akıl yürütme midir, rasyonellik midir yoksa ideler üreten yeti midir? Akıl kavramının farklı bağlamlarda farklı yetileri nitelendirmek için kullanıldığını görüyoruz. "Aklını kullanmak", duygularla hareket etmemek, düşünüp taşınarak hareket etmek anlamına gelebildiği gibi, "kendi çıkarlarına göre hareket etmek" anlamına da gele bilmektedir

İnsan Haklarının Kapsamı: Etik ve Ahlak

Etik kelimesi Yunanca tekil anlamında huy ve karakter anlamına gelen "ethos" sözcüğünden türer. Ahlâk ise Arapça "hulk" kökünden gelir ve yaratılış, huy ve anlamlarını ifade eder. "Etik" ile "Ahlâk" kavramlarının birbiriyle anlamdaş olmadığını ikisinin ayrı anlamlar ifade ettiğini bilmeliyiz. Terim anlamında ise "Etik" Bilgi alanı olan felsefi bir disipli-

nin adıdır. “Ahlâk” terimi ise tarihsel ve toplumsal normlardan ibarettir. Etik ve Ahlak sözcükleri arasında ince farklılıklar bulunmaktadır. Kısaca bunlar; Toplumsal yaşamda Ahlâk daha çok töre ve geleneklere dayalıdır. Etik terimi ise bu süreci sorular yönlendirerek irdeler. Etik, usul veya biçim. Ahlâk, esas ya da içerik, Ahlâk yerel, Etik evrenseldir. Etik İnsanın bilinç düzeyiyle ilgilidir yani tutum davranışların dayandırıldığı temel iradeyi inceler... Yerellikten dahası evrenseldir... Ahlâkın yerel olarak anlatılmasının sebebi toplumların ekonomik, kültürel ve sosyal yönden farklılıklar içermesidir.

Her insanın doğası gereği belirli değer yargıları vardır. Platon ve Aristoteles; İnsanların doğaları gereği belirlenmiş özelliklerinin bulunduğunu bildirirler. İnsanların doğuştan gelen vasıf ve yetenekleri vardır. Bu yetenekler, vasıflar; eğitim ve deneyimsel yollarla geliştirilebilir. Aristoteles’e göre “İnsan toplumsal bir varlıktır.” Hiç kimse bütün iyilere sahip olmayı tek kendisi için tercih etmese gerek, çünkü insan toplumsal, doğa gereği birlikte yaşamaya yatkın.”

Felsefi Bir Bakışla: İnsan ve Doğası

İlkçağ düşünürlerinin; Felsefi görüş itibarıyla insan-doğa ilişkisini irdelerken insanların doğaya egemen olma değil onu anlamak için gayret ettiklerini öne sürer... 16. ve 17.yüzyıllara gelindiğinde Bacon ve Descartes ile başlayan tek ölçüt akımı, insan ve doğanın anlam ve işleyiş biçimini yeniden şekillendirmiştir. Sanayi devrimiyle başlayan bu süreç, insanların çevreye ve doğaya duyduğu saygıyı azaltmıştır. Doğal kaynakların israf edilmesi, çevreye kalıcı telafisi olmayan zararlar verilmesi sanayileşmeyle beraber atıksal ve kimyasal maddelerin çevreye ve doğaya verdiği zarar gitgide artmıştır. İklimsel hava değişimi olan küresel anlamda sıcaklığın artması bunlardan sadece birisidir. Birçok çevre sorununun kaynağı şüphesiz insandır. Bacon, Descartes ve Newton gibi düşünürlerinde kuşkusuz bu olumsuz anlayışların gelişmesinde katkısı vardır. Çünkü doğanın insanın emrine sunulmuş bir tüketim ürünü gibi değerlendirilmesinden kaynaklanmakta bu olumsuz anlayış bahsi geçen olumsuzluklara köprü olmuştur. Bu paradigma doğa merkezli anlayıştan, insan merkezli anlayış haline dönüşmüş ve doğal yaşamdan mekanik yaşama geçiş yapılmıştır. Descartes’in, insanları işleyen canlı bir

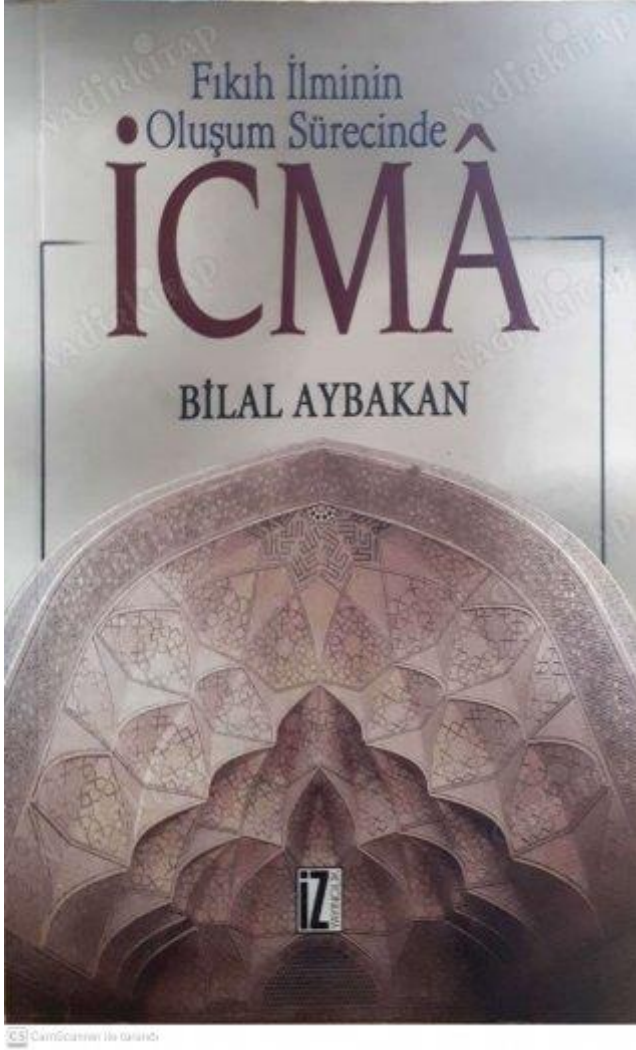
Makineye benzetmesinde bu görüŖe dayanmaktadır. (Gökberk, 2010: 240)

Üzülerek söylemeliyim ki bu tür fikir akımları İnsanların, doğanın haklarını ihlal etmesinin yolunu açmıştır. Doğa günden güne hak ihlallerinin kurbanı olmaktadır... İnsanın insana, yaptığı ihlalden doğada payına düşeni almaktadır. (Alacayaka, 2022)

Not: Yazıda yer alan üçüncü şahıslara yapılan atıflar, Harun Tepe'ye aittir.

Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma
Bilal Aybakan, İz yay. İstanbul 2017, 184 s.

YEŞİM YAŞLAK *

* YL Öğrencisi | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
yaslak.emineyesim@hbv.edu.tr | ORCID: 0009-0007-9842-5670

“Muhammed ümmetinin (müctehidler) O’nun vefatından sonraki herhangi zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri” anlamına gelen icmâ kavramı, Bilal Aybakan’ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli kitabında müstakil bir konu olarak ele alınmıştır. Fıkıhın teşekkül sürecine dair çalışmalar içerisinde değerlendirilebilecek olan bu eserin önsöz bölümünde, eserin ortaya çıkışındaki saikler, yine yazarın kendisi tarafından anlatılmaktadır. Usûl-i fıkıh alanında yaptığı çalışmalarla, günümüz ilim camiasında önemli bir yer tutan Aybakan, kitabının ilk sayfasında icmâ konusunun teorik yönünün klasik eserlerde oldukça ayrıntılı bir şekilde işlendiğinden, fakat bu kavramın oluşum sürecinin ise bir o kadar kapalı kaldığından bahsetmektedir. Meselenin bu yönüne dair oryantalist Schacht’ın çalışmalarının ve onun çalışmalarındaki iddiaların, birçok İslamiyatçıyı bu konuda araştırmalar yapmaya ve söz konusu iddialara karşılık vermeye sevk ettiğinden söz etmektedir. Böyle bir saikle ortaya çıkmış eserlerden biri olan Fazlurrahman’a ait *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu* isimli kitaptaki bazı tespitler ise, Aybakan’ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli eserinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Aybakan’ın eseri giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Eserin “Hicri İlk İki Asrın Siyâsî ve Sosyal Panoraması” isimli giriş bölümü, eserin kapsamını oluşturan Hulefa-i Râşidîn döneminden Abbasî Halifesi Me’mûn’a kadar geçen süreci ele almaktadır. Hz. Ömer döneminde yapılan yenilik ve uygulamalardan detaylı bir şekilde bahsedildikten sonra, Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayıp Hz. Ali döneminde zirveye varan karışıklıkların hem toplum bünyesinde hem de alimler nezdinde ne gibi etkilere sebep olduğundan bahsedilmektedir. İslam alemini siyasî yönden ciddi parçalanmışlıklarla yüz yüze getiren bu dönem, siyasî ve sosyal olaylardan etkilenen ilmî ekolleri ve tutumları da farklılaştırmıştır. Hicaz bölgesinde esere dayalı bir ilmî yaklaşım söz konusu iken, Irak bölgesinde siyasî amaçlarla kullanılan haberlerin

¹ Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Erişim 20 Kasım 2022)

çoğalmasa, bu bölgede re'y eksenli bir içtihad yaklaşımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat Aybakan'ın da Fazlurrahman'ın tespitine dayanarak belirttiği üzere, toplumdaki düzeni bozan kutuplaşmanın artmasına karşın; ulema, ilmî farklılıkları bir parçalanma unsuru haline getirmeden, cemaatin bütününe tehdit eden ayrılıklara karşı, birliği koruma fikrini harekete geçirmiştir.

Eserin birinci bölümünde, Hz. Peygamber (sas) ile Sahabe dönemindeki içtihad faaliyetleri ele alınmıştır. Hz. Peygamber dönemindeki kaynaklar “vahiy, beşerî donanım ve istişare” olarak tespit edilmiş olup, dinî ve dünyevî işleri ayıran vahyin kapsamı ele alınmıştır. Dünyevî işlerdeki içtihadların isabetsiz olması durumunda, Hz. Peygamber'in (sas) muhakkak vahiyle tashih edileceği görüşünün tartışmaya açık olduğu belirtildikten sonra, sahabenin dinî/dünyevî ayrımını zihinlerinde nispeten iyi oturttuklarından ve dolayısıyla yapılacak içtihadlardaki beşerî donanım ve istişarenin kıymetini takdir edebildiklerinden bahsedilmiştir. Bölümün devamında, sahabe kuşağının önemi ve özellikleri ele alınarak, özellikle Hulefa-i Raşidin döneminde yürütülen ilmî faaliyetlerin, Fıkıh ilmi de dahil olmak üzere, tüm İslamî ilimlerin nüvesini oluşturduğundan söz edilmiştir. Bu dönemdeki içtihad faaliyetlerinin kaynakları da “canlı vahiy dönemi ve beşerî donanım” olarak tespit edilmiştir.

Sahabe döneminde yapılan içtihad faaliyetlerini değerlendirme kapsamında, sahabenin tümünün mü yoksa bir kısmının mı içtihad ehliyetine sahip olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Aybakan, bu konuyu fikhî yatkınlığı olan sahabenin tespitini yaparak açıklığa kavuşturmuştur. “Yaşlı sahabe kuşağı”nda özellikle Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'a yer verilirken, “genç sahabe kuşağı”nda İbn Abbas ele alınmaktadır. Söz konusu sahabilerin sünneti algılama ve uygulama biçimleri anlatıldıktan sonra ise İmam Şafii'nin ve Hanefilerin bu konuya dair farklı yaklaşımları belirtilmiştir.

Eserin ikinci bölümü “tâbiûn dönemi içtihad faaliyeti ve ilk fikhî oluşumlar” hakkındadır. Bu bölümde fikhın biri halka diğeri ise fikh bilginlerine bakan iki veçhesi ele alınarak, dönemin ilmî faaliyetlerini yürüten fikh bilginleri hakkında bilgiler verilmiştir. Medine, Mekke, Basra, Kûfe ve Şam gibi ilim merkezlerinde yaşayan âlimler hakkında

malumat verilmiş olup, bu âlimlerin fikhının dayandığı sahabe de belirtilmiştir. Bu dönemdeki fikhî kaynaklara Kitap ve Sünnet'in yanı sıra sahabe içtihadlarının da eklendiğini belirten Aybakan, eserin ana konusu olan icmâya ilk kez değinerek, tabiûn kuşağının icmâ kurumuna ihtiyaç duyan ilk kuşak olduğu tespitini yapmıştır. Sahabenin ihtilaf ederek farklı görüşler öne sürdüğü meselelerde tabiûnun farklı görüşlerden birini seçerek amel etmesi normal karşılanırken, sahabe kuşağının ihtilaf etmediği konularda, bu görüş birliğinin dışına çıkılmamasının benimsenmesi, icmânın çekirdeğini oluşturmuştur denilebilir. Bu durumda, Aybakan'ın "İslam hukukunun az çok profesyonel tarzda gerçek oluşum sürecinin bu kuşağın elinde işlemeye başladığı" tespiti oldukça haklı görülebilir.

Eserin bundan sonraki kısmında, giriş bölümündeki anlatıda hedeflendiği üzere icmâ kavramının tarihsel süreçteki kullanımı hakkındaki tespitlere yer verilmiştir. Bu noktada, Kûfe ekolünün sahabe kavillerini esas alarak bu kavillerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu kanıtlama çabaları ve Medine ekolünün, amel-i ehl-i Medine'ye atfettikleri özel anlamın, icmâ teriminin kavramlaştırılmasına giden yolda önemli taşlar olduğunu öğrenmekteyiz. İlk asırlardan itibaren ilmî kullanımda yer alan icmâ terimi, klasik dönemde büründüğü genel anlamda değil, her bölgenin kendi fakihlerinin görüş birliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda, Kûfe, Medine ve Suriye bölgesindeki fakihlerin eserlerinde geçen icmâ terimi incelenmiş olup, bunların gerçekten de genel icmâya değil, kendi ekollerindeki görüş birliğine, çokluğuna ya da bazen, Kûfe ekolünde örneği görüldüğü üzere, bazı fakih sahabilerin görüş birliğine işaret ettiği tespit edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü, İslamî ilimlerdeki Hadis, Sünnet, icmâ gibi terimlerin kapsamında ve kullanımında ciddi değişikliklere sebep olan İmam Şafî'nin ilim anlayışı ve Şafî sonrası dönemdeki icmâ anlayışı hakkındadır. İmam Şafî'nin kendi döneminde yaptığı ve sonraki ilmî çizgiyi de etkileyen en büyük değişiklik belki de Sünnet kavramının daraltılıp, sadece hadislere gerçek anlamda Sünnet statüsünün kazandırılmasıdır. Böylece, Hz. Peygamber'in (sas) sünneti ile sahabe ve tabiûnun görüşleri birbirinden ayrıştırılmış olup, sahabenin ittifak ettiği hususlar ayrı tutulmak suretiyle, sahabenin münferit görüşlerinin son-

raki âlimler için bağlayıcı olmadığı kanaati ortaya çıkmıştır. Böylece, Hanefilerin bir konuda farklı sahabe görüşleri varsa onlardan birinin tercih edilmesi gerektiği ile ilgili genel yaklaşımları ile İmam Şafî'nin yaklaşımı arasında ciddi bir fark doğduğu görülebilir. Bu durum, aslında, sünnetin sahabe ve tabiûnun yaşayışında ve pratiğinde mündemiç olduğunu düşünen Hanefilerin bu pratiği ahad bir haberden daha kuvvetli bir delil olarak görmelerine karşın, İmam Şafî'nin ahad haberi her türlü pratikten daha tercih edilebilir bulmasından kaynaklanmıştır. Bu tespiti giden süreçte, söz konusu pratikleri araştıran İmam Şafî, üzerinde ittifak edildiği iddia edilen birçok hususta ittifakın söz konusu olmadığını tespit etmiştir. Dolayısıyla, o güne kadar gelen icmâ iddialarının gerçeği yansıtmadığını öne sürerek, yeni bir icmâ teorisi oluşturmuştur.

Aybakan'a göre, İmam Şafî icmâyı, özünde bir sünneti ihtiva ettiği kanaatinde olduğu için kabul etmiştir. Şafî'nin yaklaşımına bakıldığında, gerçekten de icmânın, hakkında bir nas bulunan meselelerde gerçekleşebileceği görüşünde olduğu söylenebilir. Bir re'y içtihadının da icmâ seviyesine yükselebileceğini ifade eden Irak ulemasının aksine, Şafî, böyle bir durumun fiilen gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kanaatindeydi. Bunun sebebi, hakkında nas olmayan bir konuda muhakkak farklı re'yerin söz konusu olacağına olan inancıdır. Bir konuda farklı bir görüşün bulunması da o konu hakkında icmâ hükmü vermeye engeldir. Şafî, re'ye dayalı icmâ iddialarının, belirli ekollerde yer alan kişilerin kendi görüşleri için dayanak yapıldığı kanaatindeydi. İcmâyı belirli şartlara hasreden Şafî, re'yi de kıyasa hasrederek, yeni bir teoriye şekil vermiştir. Yine Şafî'nin, Hanefilerin aksine, re'y kökenli içtihadların icmâ kanalıyla akmasını önlemek için sükûtî icmâyı kabul etmemesi de Hanefî ulema ile Şafî'nin metodolojisini ayıran önemli bir fark olmuştur.

İmam Şafî, "icmâyı kabul etmeyi, hadisleri kabul etmenin zorunlu bir sonucu" olarak görmektedir. Nitekim eseri *er-Risâle*'de icmayı ispat hususunda hadislere dayanmıştır. Fakat fiilî olarak gerçekleşen icmâyı "kimsenin cahil kalması caiz olmayan temel farzlardan çoğu" için söz konusu etmesinden, fiilî olarak gerçekleşmiş icmâ sayısını sınırlı olarak gördüğü söylenebilir. İmam Şafî, aslında bölgesel ittifaklara önem ver-

mekle beraber, bu ittifakları icmâ olarak nitelemeyi doğru bulmamıştır. Bunun sebebi de bu tarz ittifaklara icmâ adı verildiğinde, bu durumun bazı ahad hadisleri göz ardı etmeye sebep olacağı endişesidir. Bir hadisin ancak gerçek anlamda bir icmâyâ feda edilebileceğini söyleyen Şafî'ye göre, pratikte de hadise rağmen bir icmâ oluşması mümkün değildir.

İmam Şafî'nin *er-Risâle*'de temellendirmeye çalıştığı icmâ, aslında Kur'an ve Sünnet dışında yeni bir kaynak olarak işlev gören bir icmâ türüdür. İcmânın bir nassa dayandığı durumlarda, kimsenin zaten buna bir itirazı olmamıştır. Fakat kimi zaman, oluşan icmâ için naslardan bir müstened bulunmadığı vâkîdir. İşte böyle durumlarda, Şafî sahabenin ittifakına sebep olan şeyin bir Sünnet nassı olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, İmam Şafî'nin sadece "hâssa" arasında gerçekleşebilecek bu tür bir icmâyı sahabeye has kıldığının unutulmamasıdır.

Kitabın devamında Aybakan, Şafî sonrası dönemde artık ana hatlarıyla terimsel anlamına kavuşan icmânın tanımı, gerçekleşme şartları, kaynak değeri, türleri ve icmânın bir kaynak oluşuna dair delilleri hakkında bilgiler vermiştir. Sonuç bölümünde ise Hz. Peygamber (sas) sonrası dönem tekrar ele alınarak, değerlendirme bağlamında tespitler yapılmıştır. Eserin ana iskeletinde, İmam Şafî'nin icmâ anlayışına dayalı bir anlatım göze çarparken, kitap yine Şafî'nin bu konudaki görüşleri ve etkileri ele alınarak sonlandırılmıştır.

Bilal Aybakan'ın *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ* isimli kitabı, fıkıhın en önemli dayanaklarından biri olan icmâ kavramının tarihsel gelişimi açısından oldukça doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. Kitapta-ki tezlerini klasik kaynaklara dayalı olarak oluşturan Aybakan'ın, İslam Hukuku alanında çalışan kişiler için icmâ hakkında yapılacak yeni çalışmalara temel teşkil edebilecek bir eser kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca, eserin oryantalistlerin çalışmalarına da değinmesinin, Batı dünyasının İslamî ilimlerin oluşum sürecini nasıl ele aldıklarına dair genel bir görüş kazandırıp, bu alandaki araştırmacılara karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında yeni fikirler vereceği söylenebilir. Gerek klasik eserlerde gerekse günümüz eserlerinde ağırlıklı olarak kavramsal çerçevede ele alınan icmâ kavramının oluşum sürecine dair olan bu eser, ele aldığı

kavram özelinde olduğu kadar İslamî ilimlerin oluşum süreci hakkında da verdiği aydınlatıcı bilgilerle birlikte, alana dair kavrayışını genişletmek isteyen her araştırmacı için göz ardı edilemez bir pozisyonda durmaktadır.

Kaynakça

Aybakan, Bilal. *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2017.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icma>

